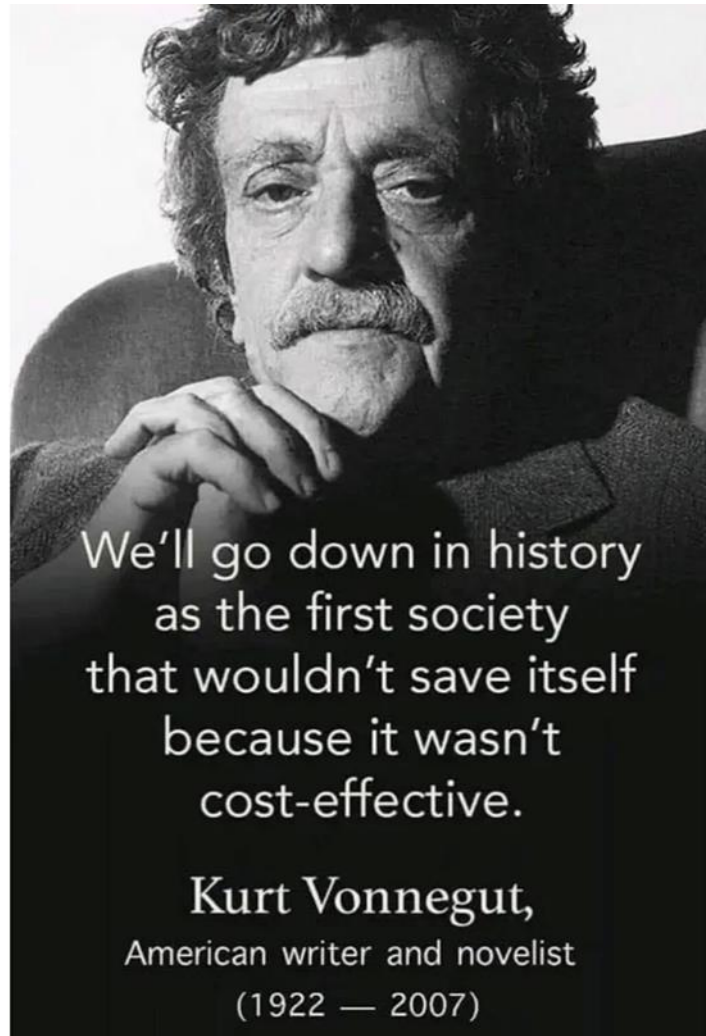

Nieuwe economie: een transitie van cijfers naar waarden

Jurgen Hoogendoorn
Katharina Hagg

Managementsamenvatting

Al sinds de jaren '70 van de vorige eeuw worden kanttekening geplaatst bij oneindige economische groei in relatie tot planetaire grenzen (met name de Club van Rome). Opwarming door klimaatverandering is slechts één van de negen planetaire grenzen die in 2009 in Nature werden gedefinieerd. Momenteel worden er daarnaast ten minste vijf andere planetaire grenzen overschreden: biodiversiteitsverlies, de fosfor- en de stikstofkringloop, het landgebruik, watergebruik en de chemische milieuverontreiniging.

Onder **economen** is er de laatste twintig jaar veel discussie over twee richtingen.

1. **Groene groei** (Engels: green growth) omschrijft een hypothetisch model van economische groei die op een duurzame manier wordt gerealiseerd. De kern van het concept is de ontkoppeling van economische groei van grondstofgebruik en negatieve gevolgen voor het milieu. Zolang economische groei een hoofddoel van politiek en economisch handelen blijft, is groene groei de enige manier om een vermindering van milieuvervuiling te bereiken volgens de meeste economen. Groene groei vormt nationaal, Europees en in het Rijke globale Noorden de dominante stroming van politiek en economisch denken en handelen.
2. **Post/De-growth** is een economische en politieke strategie waarin de krimp van consumptie en productie een middel zijn om de economie binnen planetaire grenzen te brengen. Ofwel een geplande vermindering van het gebruik van energie en hulpbronnen, om de economie weer in evenwicht te brengen met de levende wereld op een manier die de sociale ongelijkheid vermindert en het menselijk welzijn verbetert.

Ook in het Nederlandse **bankwezen** is er veel aandacht voor planetaire grenzen in relatie tot economische groei. De Rabobank hanteert daarvoor het concept van Brede Welvaart. Er wordt daarbij niet gekozen voor één van de twee richtingen. Wel zijn de planetaire grenzen een onderwerp waar de meeste banken zich over buigen. Overigens zonder daarbij het groei-concept per sé los te laten.

Zowel binnen de groene groei aanhangers als in de bancaire wereld gaat denken (en soms handelen) van het omgaan met (negen!) planetaire grenzen vooralsnog niet veel verder dan het beprijzen van de CO₂ uitstoot.

De economische literatuur over groei versus klimaat toont, volgens de huidige wetenschappelijke inzichten, aan dat de **theoretische en empirische ondersteuning voor zowel groene groei als anti-groei zwak is**. Beide strategieën zijn riskant en vormen onvoldoende garantie voor het beheersen van klimaatverandering. Ook zijn deze strategieën, in normatieve micro- en macro-economische theorieën, niet te verenigen met de focus op sociale welvaart. De-growth veronderstelt volgens de huidige economische wetenschap dat de consumptie gereduceerd kan worden zonder welvaartsverlies. Dit blijkt echter onvoldoende uit de op dit moment aanwezige empirische economische literatuur. De behoefte aan economische groei en consumptie maakt deel uit van het huidige dominante maatschappelijk DNA, narratief en daarmee economisch en politiek handelen. Het wetenschappelijk aangetoonde effect van "**verliesaversie** (verlies telt zwaarder dan winst)" is een belangrijk, niet te negeren onderdeel van deze huidige werkelijkheid en daarmee een uitdaging voor toekomstig denken en handelen.

Het Bruto binnenlands product (**BBP**), na de Tweede Wereldoorlog als wereldstandaard ingevoerd om welvaart te meten, is om vele redenen hedentendage een onvolledige maatstaf voor het

meten van welvaart (sgroei) voor iedereen. Het vaststellen van de BBP als wereldstandaard en maatstaf gebeurde destijds onder leiding van de Verenigde Naties en de hiermee verbonden instituten zoals Internationaal Monetair Fonds (IMF) en Wereldbank.

Agrowth is een strategie die 'agnostisch' wordt genoemd (Engels: agrowth). Dit houdt in dat men ex ante geen verwachtingen heeft over economische groei en daar dan ook niet op stuurt. Anders gezegd, men is agnostisch, neutraal, indifferent ten aanzien van de economische groei. Door de-growth zouden rijke landen kunnen belanden in een steady-state economy: een economie die stationair draait, dus netto niet groeit of krimpt. Ook voor groene groei aanhangers is een steady-state economy een logisch idee. Om 'agroeï' beleidsmatig te kunnen implementeren, stellen sommigen voor om de nu nog gangbare BBP-indicator te vervangen door een 'voorbij-BBP'-maatstaf ('**beyond-GDP**'), namelijk een voortgangsindicator die net zo aantrekkelijk is als het BBP, maar meer inclusief wat betreft het milieu en de sociale dimensies. Brede welvaart en Donut-economy bevatten bijvoorbeeld dergelijke maatstaven.

Sinds de financieel-economische crisis vanaf 2008 krijgt de kritiek op het neoliberalisme en het vigerende financieel kapitalisme steeds meer aandacht. Onder de noemer **Rethinking Economics** worden andere wetenschappelijke economische concepten gezocht en naar voren gebracht, waarbij afstand wordt genomen van het mainstream economisch denken. Het uitgangspunt van de huidige mainstream economische wetenschap - de mens denkt op basis van zijn eigen voorkeuren altijd aan zijn eigenbelang en maakt altijd keuzes waarbij de kosten zo laag mogelijk moeten zijn en de opbrengsten zo hoog mogelijk - wordt ter discussie gesteld. Een nieuwe generatie economische denkers laat zien dat het vigerende economische en financiële systeem rampzalige gevolgen heeft voor mens en natuur en dat we dringend moeten gaan nadenken over een andere inrichting van de economie. Als we de transitie naar duurzaamheid serieus nemen, dan is een nieuw paradigma van de economie onontkoombaar. De overheid zal een leidende, sturende rol moeten spelen in deze transitie, omdat deze niet spontaan door de markt tot stand gebracht wordt.

Ook in de **Ruimtelijke Wetenschappen** is er aandacht voor de planetaire grenzen en de-growth. Vanuit de ontwikkeling van steden (herbergen rond 70% van de wereldbevolking in 2050) en de daarmee gepaard gaande ecologische voetafdruk is er een internationaal netwerk opgericht: Post-growth Cities. De Post-growth City Coalition is een netwerk van onderzoekers en praktijkmensen die pleiten voor stedelijke de-growth. Samen creëren en verzamelen ze kennis en praktijken die de impact van steden op de planeet zullen verminderen en tegelijkertijd hun leefbaarheid voor iedereen verbeteren. Er wordt gestreefd om het stedelijk metabolisme op een rechtvaardige en democratische manier af te schalen, te vertragen en te sluiten. Alsmede het bevorderen van stedelijke rechtvaardigheid en ecologische regeneratie.

Stedenbouwkundig zijn er ook steeds meer inzichten dat de focus op economische groei een recent fenomeen binnen de ruimtelijke ontwikkeling van de stad is. Voor een betere balans tussen ruimte, samenleving en economie is een andere organisatie van stedelijke ontwikkeling noodzakelijk. In een Post-growth city zou gewerkt moeten worden aan een gebiedsontwikkeling waarbij waarde en waardeontwikkeling veel meer in het gebied kan worden gehouden en waarbij de negatieve effecten elders op de wereld of in de tijd worden voorkomen. De Post-growth city is een stad of regio die de groei faciliteert van alle activiteiten en producten die bijdragen aan de regeneratie van het ecosysteem en een verbetering van het sociale welzijn, en tegelijkertijd inzet op een sterke vermindering van alles, dat een negatieve impact heeft op het milieu en het sociale welzijn.

De door het gemeentebestuur van **Amsterdam** in de afgelopen jaren vastgestelde **visies zijn steeds meer waarde(n)gedreven**. Groei en efficiency nemen een minder dominante plaats in en zijn onderhevig aan voorwaarden. Het gaat hierbij om de volgende visies (zover ons bekend):

- a) Omgevingsvisie 2050: een menselijke metropool,
- b) Een nieuw Amsterdams economisch peil: Samen werken aan een toekomstbestendige economie met oog voor mens en milieu,
- c) Uitvoeringsagenda Voedselstrategie 2023-2026, en
- d) Amsterdam maakt Ruimte: een koersdocument.

Naast deze waarden gedreven visies zijn er in Amsterdam ook vigerende **overheidspraktijken** binnen Amsterdam die appelleren aan nieuwe economische paradigma's. Het gaat dan om de volgende praktijken:

- a) Donut economie (binnenring sociaal fundament en buitenring ecologische grenzen),
- b) Amsterdam Circulair (in 2050 volledig circulair),
- c) Brede Welvaart (als bestuurlijk overwegingskader en een andere manier voor het maken van keuzes),
- d) Commons/Amsterdoen (samenwerking gemeente en initiatieven mb.t. zorgzame en decentrale gemeenschaps-economie),
- e) Community Wealth Building (koers naar een nieuwe economie waarin het geld dat in een gebied verdiend wordt, zo veel mogelijk terugvloeit naar de bewoners van dat gebied),
- f) Vrije ruimte (beschermen en beschikbaar stellen van Vrije Ruimte; niet commerciële plekken. Dit maakt initiatieven mogelijk op allerlei terreinen: kunst en (nacht)cultuur, duurzaamheid, ecologie, bewegen, voedselproductie, experimentele woon- en werkvormen – of iets heel anders).

Inleiding opdracht en leeswijzer

We staan als (gemeentelijke) overheid voor grote uitdagingen en transities op het gebied van onder andere duurzaamheid, bereikbaarheid, zorg en het vertrouwen in de overheid. Maar ook voor de bouwopgave en het leefbaar houden van een steeds populair wordende stad. Om Amsterdam een leefbare stad te houden, nu en in de toekomst, zijn vernieuwende oplossingen nodig. De afdeling Innovatie denkt op een andere manier na over bestaande en nieuwe opgaven, over trends en de rol van de overheid.

In de wetenschappen (waaronder economische en ruimtelijke wetenschappen) maar ook daar buiten (vanuit bijvoorbeeld de bancaire wereld) worden er steeds meer kritische vraagtekens gezet bij economische groei als leidend paradigma en motor voor welvaart en welzijn. Daarbij wordt sterk de relatie gelegd met duurzaamheid, ecologie en leefbaarheid. Dit discours wordt vaak aangeduid als Post/De-growth versus Groene Groei. Ook in Amsterdam wordt dit discours gevoerd.

Doelstelling van deze beschouwing is daarom, vanuit innovatie, het verkennen van het lopende discours en nieuwe visies op economie. Bij deze verkennende beschouwing wordt veelvuldig gebruik gemaakt van relevante wetenschappelijke- en vak-artikelen. Deze artikelen dienen ter onderbouwing van deze verkenning.

Specifiek gaat het in deze beschouwing om uitwerking van de volgende punten:

1. Weergeven stand van zaken in het discours de-growth/ post-growth/ nieuwe visies op economie (primair vanuit economisch en financieel perspectief).
2. Identificeren nieuwe opgaves en merites voor Amsterdam.

Uitwerken thema voor de afdeling innovatie:

3. o.a. identificeren aanknopingspunten voor innovatie.

Aanknopingspunten verbinden met huidige innovatieprojecten en initiatieven en het ontwikkelen van een toekomstvisie op de ontwikkeling van het innovatieprogramma.

Leeswijzer

- Eerst wordt in de aanleiding de actuele discussie uitgebreid toegelicht. Zowel de discussies onder economen als vanuit de banken komen daarbij aan de orde.
- Vervolgens worden de twee in de discussie dominante stromingen nader en uitgebreid beschreven. Het gaat om de volgende stromingen:
 - ✓ Groene groei
 - ✓ Post/De-growth
- Daarna wordt er specifiek ingegaan op het (in beleid en praktijk dominante) concept van Bruto Binnenlands Product (BBP).
- Een derde concept (zogenaamd) agnostische groei volgt hierop. Onder de titel: "AGrowth als gulden middenweg?".
- Rethinking economics: naar nieuwe economische paradigma's, is het onderwerp waarmee de economische invalshoeken worden besloten.
- Ook in de ruimtelijke wetenschappen en stedenbouwkundige vakliteratuur komt er steeds meer aandacht voor post-growth (cities) zowel vanuit wetenschappelijke als vanuit stedenbouwkundige hoek. Dit wordt in dit deel beschreven.

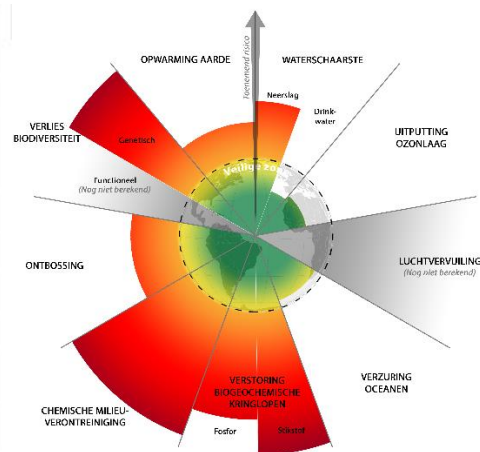
- Amsterdamse visies en innovatieve praktijken komen aan de orde aan de hand van o.a. Brede Welvaart, Commons/ AmsterDoen, Community Wealth Building en Vrije Ruimte. Deze praktijken zijn gelinkt aan de diverse eerder beschreven stromingen, concepten en gedachten.
- Afgesloten wordt met de conclusies waarin antwoord wordt gegeven op bovenstaande punt 1 en de aanbevelingen die ingaan op punt 2 en punt 3.

Aanleiding

Er is de afgelopen jaren een levendig debat ontstaan over de vraag of groei van het bruto binnenlands product nog wel wenselijk is vanwege de mogelijke gevolgen voor de leefomgeving en planetaire grenzen. Het debat wordt vaak versmald tot groene groei versus de-growth. Dat is jammer want wat als de Post/ De-growth beweging wordt geduid, kijkt daar zelf heel anders naar en gaat uit van: *een geplande vermindering van het gebruik van energie en hulpbronnen, om de economie weer in evenwicht te brengen met de levende wereld op een manier die de ongelijkheid vermindert en het menselijk welzijn verbetert.*

Kan een leefbare planeet samengaan met de groei van het nationaal inkomen? De discussie hierover is allesbehalve nieuw. Al in de jaren zeventig waarschuwde de club van Rome voor de grenzen aan de groei. Grenzen die nu steeds nadrukkelijker in zicht komen. Met het beperken van de CO₂-emissies zijn we er natuurlijk nog niet. Opwarming door klimaatverandering is slechts één van de negen planetaire grenzen die in 2009 in Nature werden gedefinieerd¹. Naast opwarming van de aarde (boven de 2 graden) worden er momenteel ten minste al vijf andere planetaire grenzen overschreden²: biodiversiteitsverlies, de fosfor- en de stikstofkringloop, het landgebruik, watergebruik en de chemische milieuverontreiniging (Stockholm Resilience Center, 2022)³.

planetaire grens	omschrijving	status
1. opwarming van de Aarde	CO ₂ in de atmosfeer	grens overschreden
2. biodiversiteitsverlies	aantal soorten dat uitsterft per miljoen per jaar	grens overschreden
3a. stikstofkringloop 3b. fosforkringloop	hoeveelheid N ₂ per jaar die door de mens uit de atmosfeer wordt gehaald de hoeveelheid P per jaar die in de oceanen terechtkomt	grens overschreden bijna overschreden
4. gat in de ozonlaag	concentratie ozon	niet overschreden
5. oceaanverzuring	gemiddelde verzadigingsgraad van aragoniet in zeewater	bijna overschreden
6. waterschaarste	consumptie van zoetwater per persoon	bijna overschreden
7. landgebruik	percentage land in gebruik door landbouw	bijna overschreden
8. chemische verontreiniging	concentratie toxische stoffen, plastics, hormoonverstorende stoffen, zware metalen, radioactief afval in het milieu	grens overschreden
9. aerosolen in de atmosfeer	concentratie deeltjes in atmosfeer	nog geen status

Daarnaast worden bij het doorgaan op het huidige globale consumptieniveau grote tekorten van grondstoffen verwacht.

Voer voor economen die leidt tot pittige discussie

Onder economen is er een pittige discussie losgebarsten tussen enerzijds de post/ de-growth adepten en anderzijds de groene groei aanhangers. Zie onder andere het themanummer van Economisch Statistische Berichten (ESB) uit 2023⁴.

Overigens zijn er ook nog andere economische denkwijzen. Deze zijn minder onderwerp van discussie in de (economische) wetenschappen. Voorbeelden zijn boeddhistische economie⁵, Indigenous economics⁶, Regeneratieve Economie⁷ etc. Deze denkwijzen spelen op dit moment

¹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Planetaire_grenzen

² <https://esb.nu/publicaties/jrg-108/4827/>

³ <https://esb.nu/streef-groei-na-die-past-binnen-planetaire-grenzen/> en <https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries/the-nine-planetary-boundaries.html>

⁴ <https://esb.nu/publicaties/jrg-108/4827/>

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Buddhist_economics

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Indigenous_economics

⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Regenerative_economic_theory

(nog) geen rol van betekenis en worden in deze notitie niet verder behandeld. Wel wordt er later ingegaan op de fundamentele kritiek die opzweelt over het mainstream wetenschappelijk economisch denken, o.a. Rethinking Economics.⁸

Hoogleraar Economische Geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht, Jan van Luiten van Zanden beschrijft De-growth als volgt: "De-growth⁹ is een beweging van economen en andere sociale wetenschappers, ontstaan zo'n 20 jaar geleden in Frankrijk, die fundamentele vragen stelt over het 'groei-paradigma' dat de wereld van economen en beleidsmakers vanaf het midden van de vorige eeuw domineert. Die fundamentele vragen zijn ingegeven door het feit dat economische groei niet oneindig en onbeperkt door kan gaan, gezien de grenzen van planeet aarde. In de praktijk stuiten we in toenemende mate op deze grenzen, zoals vooral blijkt uit de opwarming van het klimaat door CO₂-emissies, maar ook door verlies aan biodiversiteit, vervuiling van de oceanen en andere globale milieuproblemen."

Groene groei (Engels: green growth) omschrijft een hypothetisch model van economische groei die op een duurzame manier wordt gerealiseerd. De kern van het concept is de ont koppeling van economische groei van grondstofgebruik en negatieve gevolgen voor het milieu. Er wordt daarbij een onderscheid gemaakt tussen relatieve ont koppeling en absolute ont koppeling. Relatieve ont koppeling betekent dat de economie sneller groeit dan de druk op het milieu. Absolute ont koppeling betekent dat de economie groeit terwijl druk op het milieu daalt. Zolang economische groei een hoofddoel van politiek en economisch handelen blijft, is groene groei de enige manier om een vermindering van milieuvervuiling te bereiken volgens de meeste economen.

Bij deze discussie valt op te merken dat deze vaak (ten onrechte) wordt versmald tot aan de ene kant minder groei en aan de andere kant groei (in de zin van groei BBP). Daarbij gaat het soms fel aan toe. Zo liet Centraal Planbureau-directeur Pieter Hasekamp zich in de zesde EW Economie-lezing van 26 juni 2023 zich kritisch uit over De-growth: "De-growth is een slecht idee omdat het ingaat tegen de fundamentele behoefte van de mens om het bestaan te verbeteren en zelf keuzes te maken". Hij sprak in dat verband badinerend uit over het gevaar van "kaboutersocialisme". Overigens tekent Pieter Hasekamp daarbij op dat: "Innovatie en investeren de oplossing zijn voor het duurzaamheidsprobleem".

Ook voer voor het bankwezen maar genuanceerdere opinies

Ook in het bankwezen is er veel aandacht voor planetaire grenzen in relatie tot economische groei. Er wordt daarbij niet gekozen voor één van de twee richtingen. Wel zijn de planetaire grenzen een onderwerp waar de meeste banken zich over buigen.

Sandra Phlippen, hoofdeconoom van de **ABNAMRO** en bijzonder hoogleraar duurzaam bankieren aan de Rijksuniversiteit Groningen, gelooft *niet* dat afzweren van groei de oplossing is. En innovatie zal ook volgens haar niet het benodigde antwoord geven op de noodzakelijke CO₂-reductie. "Als we, met onze welvarende samenleving op het huidige pad doorgaan met groeien, dan zal de ecologische schade enorm worden... Maar volgens mij kunnen we met brede welvaart, de welvaartsgroei loskoppelen van CO₂-uitstoot. Dat proces moet veel sneller."¹⁰

⁸ [Home - Rethinking Economics](#)

⁹ Jan Luiten van Zanden, "Jan Luiten van Zanden over de-growth", 24 juli 2023. <https://www.mejudice.nl/artikelen/detail/jan-luiten-van-zanden-over-de-growth>

¹⁰ <https://www.change.inc/finance/sandra-phlippen-we-kunnen-niet-op-dezelfde-manier-doorgroeien-39025>

Marieke Blom, wereldwijd hoofdeconoom en hoofd van de onderzoeksafdeling van de **INGbank**, is positief kritisch op zowel de-growth als groene groei: "Both approaches have drawbacks. Regarding the de-growth plan, it will be very hard to set up a functioning welfare system to compensate for the adverse effects. And it will be challenging to garner political support, as many people will likely fear that de-growth will negatively impact them. However, the 'technofix green growth promise' is also too simplistic...The goals of de-growth and green growth are similar: the key difference lies in whether to focus more on reducing the consumption of harmful goods and services or on developing new technologies. Both approaches are necessary."¹¹. Zij pleit daarom voor meer overheidsinterventie zoals belastingmaatregelen, begrenzen van emissies en normeren, etc.

Hoogleraar financiering Dirk Schoenmaker en **Triodos** hoofdeconoom Hans Stegeman zijn ook genuanceerd: "Over het probleem bestaat wel overeenstemming: klimaatverandering en biodiversiteitsverlies moeten worden aangepakt. Het verschil van mening zit in de rangorde van de doelen. De de-growth-beweging zet de ecologische doelen voorop"¹² Schoenmaker en Stegeman wijzen erop dat op dit moment al zes van de negen¹³ planetaire grenzen overschrijden worden: door de klimaatverandering, het biodiversiteitsverlies, het stikstofoverschot, het groen watertekort, plastic vervuiling en landverandering, zijn we de leefbare grenzen lang voorbij. En opgemerkt daarbij moet worden dat er ook niet genoeg grondstoffen zullen zijn voor de toekomstige groei. Uiteindelijk is groei een middel om welvaart (lees: geluk) te bereiken. Op dit moment is in de rijke landen de subjectieve geluksbeleving volledig losgekoppeld van economische groei. Sectoren die veel vervuilen, zoals fossiele energie, fast fashion en industriële landbouw, genereren misschien financiële waarde, maar ze eroderen ecologische en sociale waarden en verminderen de (toekomstige) welvaart en daarmee geluk. De auteurs pleiten dan ook voor een (voorbij de groei-) economie binnen de planetaire grenzen. In een ander artikel¹⁴ pleit de Triodos econoom Stegeman voor belastingmaatregelen zoals:

- 1) Verschuiven van belastingen naar minder groeiafhankelijke bronnen,
- 2) meer belastingen op externaliteiten (geven een prikkel om productie op een zo min mogelijk belastende manier te doen),
- 3) belastinggrondslag verschuiven naar een hogere vermogens- en erfbelasting en
- 4) alle fiscale regelingen die schuldfinanciering bevorderen (van hypotheekrenteaftrek tot schuldaftrek) verminderen of afschaffen.

Naast belastingmaatregelen zou overconsumptie (o.a. fast fashion) verminderd moeten worden en moet worden gestreefd naar een circulaire economie.

Tot slot het Brede Welvaart denken is sinds 2016 gemeengoed bij **de RaboBank** (de toekomst is coöperatief!). Naast thema's als duurzaamheid, (maatschappelijke) inclusiviteit richt de bank zich ook sterk op brede welvaart: Inkomen, gezondheid, baanzekerheid, persoonlijke ontwikkeling en milieu. Al deze dimensies van brede welvaart bepalen hoe het met de samenleving gaat. Daarbij heeft de Rabobank voorkeur true value¹⁵ als economisch model. RaboResearch heeft in samenwerking met de Universiteit Utrecht, de Brede Welvaartsindicator¹⁶ (BWI) ontwikkeld als alternatieve welvaartsmaat. Deze indicator meet de welvaart op een breder niveau dan alleen economische groei. Zo wordt er ook rekening gehouden met werkloosheid, onderwijs,

¹¹ <https://think.ing.com/opinions/mariekes-eye-on-the-economy-August-2024/>

¹² <https://www.triodos.be/nl/artikelen/2023/in-het-de-growth-debat-is-rangorde-van-doelen-wat-telt-opiniestuk-schoenmaker-stegeman>

¹³ https://nl.wikipedia.org/wiki/Planetaire_grenzen

¹⁴ <https://esb.nu/maak-de-economie-minder-afhankelijk-van-groei/>

¹⁵ <https://www.rabobank.nl/kennis/do11431566-true-value-in-de-nederlandse-landbouw-een-publieke-en-private-zaak>

¹⁶ <https://www.uu.nl/onderzoek/institutions-for-open-societies/brede-welvaart/brede-welvaartsindicator>

gezondheid, veiligheid, geluk, huisvesting, milieu en baan zekerheid meegenomen. Met deze indicator is het mogelijk om regionale verschillen binnen Nederland inzichtelijker te maken. Er is bovendien een duidelijk verschil te zien tussen het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking en de Brede Welvaartsindicator.

Groene Groei nader belicht

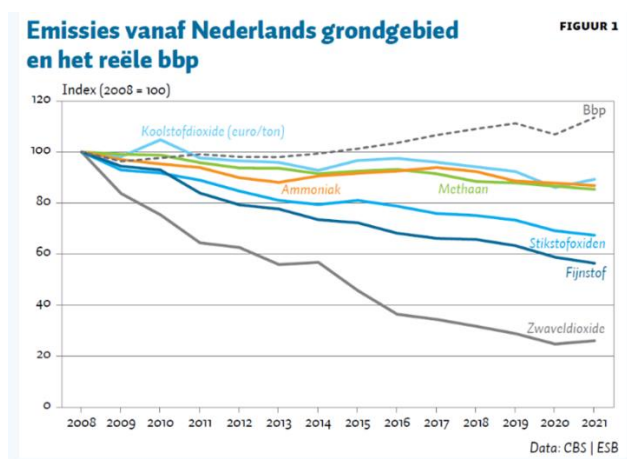
Groene groei is in 2011 door de OESO voorgesteld als een innovatie- en investeringsagenda, die beoogt de BBP-groei te stimuleren, waarbij de hoeveelheid en kwaliteit van de natuurlijke hulpbronnen voldoende blijven om onze welvaart op de lange termijn te garanderen¹⁷.

Ook is groene groei de kern van het EU-beleid¹⁸. In Nederland heeft Barbara Baarsma, hoogleraar toegepaste economie aan de UvA en CEO Rabo Carbon Bank groene groei simpeler gedefinieerd als "economische groei die binnen de negen planetaire grenzen blijft en geen grondstoffen uitput"¹⁹. Aanhangers van groene groei benadrukken juist de baten van verdergaande BBP-groei, zoals welvaart ontleend aan de groeiende consumptie en financiële houdbaarheid van de verzorgingsstaat. Ontkoppeling van de milieudruk met de groei van het BBP wordt gezien als een vereiste om tot groene groei te komen (Baarsma, 2022; Swets en Ederveen, 2023). Daartoe moeten de externe kosten van milieuvuiling worden geprijsd²⁰, zodat BBP-groei ook daadwerkelijk samenvalt met een groei in welvaart²¹.

Resultaten tot op heden

Ook als de baten van groei reëel zijn, blijft de vraag overeind of groei wel verenigbaar is met de noodzakelijke transformatie naar een klimaat neutrale economie. Een belangrijk startpunt bij het beantwoorden van deze vraag is een terugblik op de afgelopen decennia: in hoeverre is het gelukt om economische activiteit los te koppelen van de milieubelasting?

De resultaten uit het verleden lijken bemoedigend: sinds 1990 is het reële BBP van Nederland met meer dan 80 procent toegenomen (Wereldbank, 2021), terwijl de CO₂-emissies met circa 32 procent daalden (CBS, 2023). Een deel van die lagere CO₂-emissies is het gevolg van de productie-verplaatsing naar andere landen, maar ook als er gekeken wordt naar de uitstoot van de consumptie maakt Nederland deel uit van een groeiende groep landen – van Mexico en Polen tot de Verenigde Staten en Australië – die een BBP-groei combineren met dalende emissies (The Economist, 2022). Sinds 2007 daalde de uitstoot van de consumptie zowel in de EU als de VS sneller dan die van de productie (Global Carbon Project, 2022a), en dat geldt ook voor Nederland (PBL, 2021). Er is dus geen sprake van uitstoot die en masse naar het buitenland verplaatst wordt. In die zin is 'groene groei' geen vergezicht maar gewoon staande praktijk: de ontkoppeling van de economie en uitstoot is al volop gaande.

¹⁷ https://www.oecd.org/en/publications/towards-green-growth_9789264111318-en.html

¹⁸ https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions-topic/environment_nl

¹⁹ <https://www.duurzaam-ondernemen.nl/boek/groene-groei-de-onzin-van-economische-groei/>

²⁰ <https://esb.nu/streef-groei-na-die-past-binnen-planetaire-grenzen/>

²¹ <https://esb.nu/vanuit-welvaart-bezien-zijn-verschillen-tussen-groene-groei-en-de-growth-klein/>

Geen tijd beschikbaar, wel middelen nodig

Volgens Barbara Baarsma, hoogleraar toegepaste economie aan de UvA en CEO Rabo Carbon Bank is de vraag²² of: "het mogelijk om te groeien en tegelijk minder schade aan het milieu te berokkenen? Ja, dat kan als negatieve milieu-impact wordt geprijsd met bijvoorbeeld een carbon tax, als normen worden ingesteld die zorgen dat moeilijk te beprijsen impact toch in acht worden genomen en als duurzaamheidsprestaties van bedrijven transparant gemaakt moeten worden. Groei is volgens haar geen doel op zich, maar wel een middel om ook generaties na ons een even goed leven te geven als wij nu hebben, en binnen ecologische grenzen te blijven."

Baarsma²³ stelt dat er zonder groei aanzienlijk minder middelen beschikbaar zijn om te investeren in vergroening²⁴. Net zoals we weten dat er veel tijd overheen zal gaan om de nieuwe economische orde in te voeren die de de-growth beweging voorstaat. Tijd die er dus niet is. Het vergroeningsbeleid waar Baarsma voor pleit, past binnen de huidige overheidsgestuurde markteconomie, en is sneller in te voeren. Zonder economische groei zal er ook voor een stevig vergroeningsbeleid weinig electoraal draagvlak zijn aldus Baarsma. Het is dan niet mogelijk om degenen die kwetsbaar zijn het gevoel te geven dat zij het niet zijn die de rekening van duurzaamheidsbeleid zullen betalen. Groei is nodig om de overheid in staat te stellen welvaart te herverdelen van de draagkrachtige naar de kwetsbare huishoudens. Zonder groei verdringen de kosten van de vergrijzing – de uitgaven aan AOW en zorg – de investeringen in voorzieningen. Zonder groei valt er niets te investeren in beter onderwijs, meer huizen of een moderne defensie.

Zonder groei vrezen mensen meer te verliezen dan ze met vergroenen verwachten te kunnen winnen. Die verliesaversie is, volgens Baarsma, de oorzaak dat in Den Haag klimaatbeleid eerder neigt naar klimaatrechtvaardigheid dan naar het daadwerkelijk tegengaan van klimaatverandering. Inzetten op krimp zal die neiging alleen maar vergroten. Niet omdat groei een doel op zich is, maar wel omdat het een middel is om vergroening mogelijk te maken. Steviger vergroeningsbeleid vereist economie breed beprijsen van de uitstoot van broeikasgassen, stikstof en giftige stoffen – én van het gebruik van water en grondstoffen, aldus Baarsma. Zolang externe effecten geen prijskaartje hebben, is het voor de bedrijven die willen vergroenen moeilijk om de businesscase 'rond te rekenen'. Beprijzing levert geld op, dat kan worden gebruikt om de transitie te bevorderen. Een deel van de opbrengsten van beprijsen moet worden teruggeluid naar de bedrijven die investeren in vergroening. Dergelijke wortels werken echter alleen als er ook een stok is die de besteding van de subsidies in de goede richting stuurt. Zonder stok gebeurt er wat we nu zien bij de omvangrijke en ongerichte fondsen: er kunnen allerlei projecten worden gefinancierd die de transitie niet bevorderen. Kijk maar naar de greep uit het groeifonds om een normalisering van de brandstofaccijns te voorkomen. Een ander deel van de opbrengsten moet naar de burgers met lagere en middeninkomens. Dat vergroot het draagvlak voor beprijsen. Als beprijsen niet kan, dan zijn er striktere normen nodig die onafhankelijk en scherp gehandhaafd moeten worden. Alleen zo ontstaat er voor bedrijven een gelijk speelveld, zeker als de maatregelen Europees worden ingevoerd.

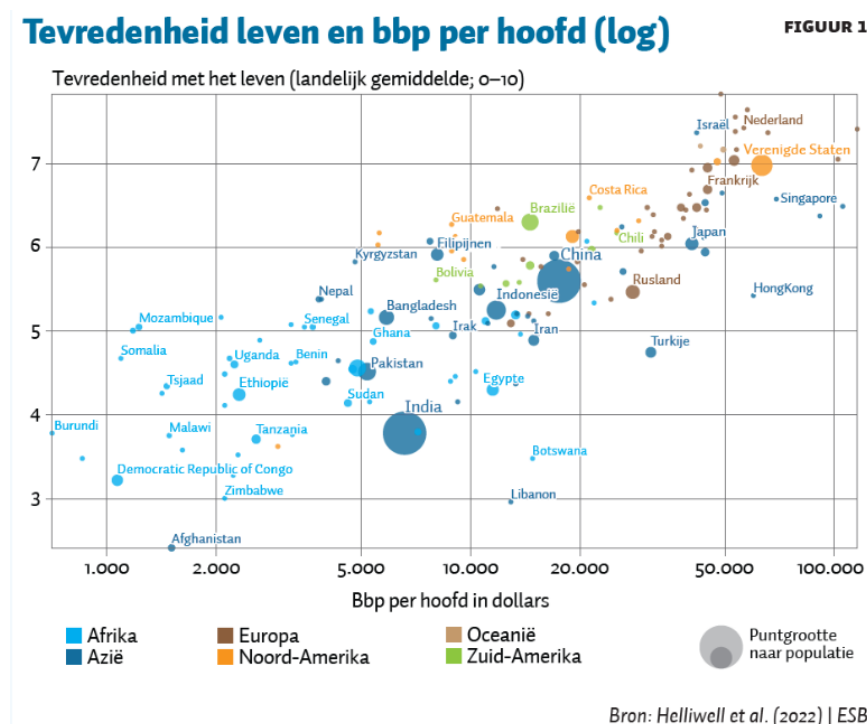
Groene groei: BBP als doel.

²² <https://www.duurzaam-ondernemen.nl/boek/groene-groei-de-onzin-van-economische-groei/>

²³ <https://esb.nu/zonder-groei-geen-draagvlak-voor-vergroening/>

²⁴ Een groene economie is een type economie dat milieurisico's en ecologische gevaren vermindert. Het kernprincipe is dat het duurzame ontwikkeling stimuleert zonder het milieu te degraderen.

BBP is om vele redenen een onvolledige maatstaf voor welvaart. Toch zijn er sterke aanwijzingen dat het BBP en de groei ervan een belangrijke rol spelen voor het welzijn van mensen²⁵. In ontwikkelingslanden is het belang van BBP en groei evident, maar ook in rijke landen doet het ertoe. Hogere BBP-groei gaat samen met een stijgende (zelf-gerapporteerde) kwaliteit van leven (Veenhoven en Vergunst, 2014). En het niveau van het BBP en de tevredenheid met het leven zijn sterk gecorreleerd (figuur 1). Ook op het niveau van personen houdt dit verband stand: hoe hoger het inkomen, hoe groter in het algemeen de tevredenheid met het leven (Killingsworth et al., 2023). Veelzeggend is dat veelomvattendere maatstaven, zoals de Social Progress Index en de Better Life Index van de OESO, sterk correleren met BBP per hoofd (Boarini, 2012; Social Progress Imperative, 2020), al lijkt de welvaarts-groei in Nederland wel kleiner dan de BBP-groei (Philips et al., 2021).

Post/ De-growth: krimp consumptie + productie als doel

Post/ De-growth kan worden gezien als een beleidsstrategie waarin de krimp van consumptie en productie een middel zijn om de economie binnen planetaire grenzen te brengen (Hickel, 2021). In een artikel uit 2020 legde economisch antropoloog Jason Hickel, de meest bekende auteur van de beweging tegen groei, uit wat de-growth is: "What does de-growth mean? A few points of clarification...een geplande vermindering van het gebruik van energie en hulpbronnen, om de economie weer in evenwicht te brengen met de levende wereld op een manier die de ongelijkheid vermindert en het menselijk welzijn verbetert." De economie moet volgens de-growthers georganiseerd worden rond menselijk welzijn. Hun doel is om welvaart eerlijker te verdelen én planetaire grenzen te respecteren. In de praktijk gaat het dan vooral om vermindering van de vervuilende consumptie in rijke landen.

²⁵ <https://esb.nu/streef-groei-na-die-past-binnen-planetaire-grenzen/>

Om dat te bereiken komt Hickel e.a. met een aantal concrete beleidsvoorstellen – zoals het recht op reparatie van producten, collectieve arbeidstijdverkorting, en het vervangen van fossiele subsidies door een systeem van beprijzen en limiteren van het grondstofverbruik. Dit hoeft, volgens Hickel, niet te leiden tot welvaartsverlies, omdat iedereen meer vrije tijd heeft, het milieu schoner is en de producten duurzamer zijn (ondanks mogelijke krimp van industriële productie). In Nederland heeft Schenderling (2022) zijn eigen versie van de-growth gelanceerd, door hem 'postgroei' genoemd. Naast enkele voorstellen uit de beleidsagenda van Hickel, stelt Schenderling een inkomensafhankelijke CO₂-heffing op consumentenproducten voor. Ook Schenderling beweert dat een reductie in consumptie samen kan gaan met een vergroting van de kwaliteit van leven: in plaats van de groei van het BBP pleit Schenderling (2022) voor 'kwalitatieve groei'²⁶.

Krimp van productie en consumptie als doel; niet krimp van het BBP

Matthias Schmelzer ontkracht misverstanden over de-growth²⁷. Niemand bepleit dat groei in ontwikkelende economieën tot stilstand moet worden gebracht. Het doel van de-growth is ook níét om het bruto binnenlands product (BBP) te laten krimpen (wat vaak wordt gedacht), maar om de materiële productie en consumptie in de economie minder belangrijk te maken – daar slaat de 'krimp' op. Als bijeffect van die agenda is het wel waarschijnlijk dat het BBP krimpt. De-growthers zeggen dat we ons daarop moeten voorbereiden en moeten zorgen dat de laagste inkomens niet de hoogste prijs betalen, zoals in economische crises gangbaar is. Door de nadruk op 'planning' en 'rechtvaardigheid' onderscheidt de-growth zich dus nadrukkelijk van een recessie, die ongepland is en onrechtvaardige gevolgen heeft²⁸.

Wel wordt er in de praktijk voorbij het aan de hand van wellbeing economics verder gekeken en geëxperimenteerd en toegepast in verschillende plekken op de wereld. Echter de landen waar deze experimenten plaatsvinden hebben nog geen afscheid genomen van economische groei²⁹.

Bruto Binnenlands Product als welvaartsindicator.

Het concept "Bruto Binnenlands Product" is voor het eerst ontwikkeld en berekend door Simon Kuznets, toen het Amerikaans Congres hem in 1932 vroeg het Amerikaans nationaal inkomen van de afgelopen vier jaar te meten. Hij produceerde in 1933 de eerste BBP-bedragen. De Engelsman John Maynard Keynes legde tijdens de WOII de moderne definitie voor het bruto binnenlands product vast. In tegenstelling tot Kuznets, die staatsuitgaven als een kostenpost voor de private sector beschouwde, beschouwde Keynes de oorlogsuitgaven als productie die de economie doet groeien (!) Na de oorlog worden de bedragen gebruikt voor het aansturen van de economische cyclus door de vraag te reguleren volgens Keynes' ideeën. Om naoorlogse steun te krijgen van het Marshallplan-programma moesten de betrokken landen hun BBP-bedragen leveren. Op basis van de vraag van de Verenigde Naties (en de hiermee verbond instituten zoals Internationaal Monetair Fonds (IMF) en Wereldbank) is er een standaard sjabloon ontwikkeld voor BBP-bedragen, geschikt voor alle landen van de VN. Hiermee konden de BBP-bedragen van alle landen met elkaar vergeleken worden en om de basis te vormen voor diverse internationale verdeelsleutels in bijdragen, subsidies en stemrechten³⁰.

²⁶ <https://esb.nu/vanuit-welvaart-bezien-zijn-verschillen-tussen-groene-groei-en-de-growth-klein/>

²⁷ <https://x.com/MGSchmelzer/status/1551944163532410882>

²⁸ <https://decorrespondent.nl/14016/groei-versus-krimp-een-gepolariseerd-debat-tussen-mensen-die-precies-hetzelfde-willen/2378f4e5-8758-0800-3111-5bfooad7b1bb>

²⁹ <https://www.nature.com/articles/s41599-024-03385-8#Sec20>

³⁰ https://nl.wikipedia.org/wiki/Bruto_binnenlands_product

De wetenschappelijke discussie over groei en het milieu is meer dan vijftig jaar oud. De Britse econoom Mishan wees in 1967 al op het feit dat ongebreidelde groei tot een aantasting van het milieu en maatschappelijk onbehagen zou leiden, een hypothese die later door de Club van Rome met computersimulaties van een onheilspellende duiding – een grondstoffentekort met name aardolie - werd voorzien (Mishan, 1967; Meadows et al., 1972). Tegelijkertijd waren er ook economen die stelden dat groei van het bruto binnenlands product (BBP) niet de oorzaak maar een oplossing is van de milieuproblematiek. Groei van het BBP zou zorgen voor innovatie die de planetaire grenzen rekbaar zou maken (Simon, 1977). De afgelopen jaren is deze discussie van nieuwe brandstof voorzien door het groeiende maatschappelijk onbehagen over de staat van de natuurlijke leefomgeving. Rockström et al. (2023) laten zien dat er op mondiale schaal steeds meer 'planetaire grenzen' worden overschreden. Mede daarom spelen bewegingen die een andere economie voorstaan met een minder eenzijdige focus op economische groei, zoals 'de-growth' of 'postgroei', een toenemende rol in de maatschappelijke discussie (Hickel, 2021; Schenderling, 2022). Anderen beweren weer dat de daarmee volgens hen verbonden krimp onnodig belastend is, omdat we onze economie ook door middel van 'groene groei' kunnen vergroenen (Swets en Ederveen, 2023) ³¹.

³¹ <https://esb.nu/vanuit-welvaart-bezien-zijn-verschillen-tussen-groene-groei-en-de-growth-klein/>

Tussenconclusie: geen theoretische en empirische ondersteuning noch voor groene groei noch voor post-growth.

De economische literatuur over groei versus klimaat toont, volgens de huidige wetenschappelijke inzichten, aan dat de ***theoretische en empirische ondersteuning voor zowel groene groei als anti-groei zwak is***. Beide strategieën zijn riskant en vormen onvoldoende garantie voor het beheersen van klimaatverandering. Ook zijn deze strategieën, in normatieve micro- en macro-economische theorieën, niet te verenigen met de focus op sociale welvaart.

De-growth veronderstelt volgens de huidige economische wetenschap dat de consumptie gereduceerd kan worden zonder welvaartsverlies. Dit blijkt echter onvoldoende uit de aanwezige empirische economische literatuur. Het behoeft geen betoog dat bepaalde consumptiegoederen, in onze huidige (Westerse) cultuur, een belangrijke bron van subjectieve welvaart zijn: mensen ontlenen nut aan een mooie woning, goed eten, museumbezoek en een vliegvakantie naar de zon. En de de-growth-beweging die de consumptie wil reduceren zal daarom óf moeten accepteren dat de welvaart daalt, óf manieren vinden hoe een reductie in consumptie kan worden gecombineerd met een gelijkblijvend niveau van subjectief welzijn (binnen de huidige culturele en maatschappelijke context). Dat de relatie tussen groei van consumptie en geluk zwak is, betekent echter nog niet dat een reductie in consumptie geen welvaart zou kosten: door **risicoaversie** blijken mensen groei en krimp asymmetrisch te waarderen. De (forse) daling in geluk tijdens een recessie doet de eerdere (beperkte) stijging in geluk tijdens perioden van groei van de economie teniet. Fanning en O'Neill (2019) beredeneren dat een dergelijke geluksdaling tijdens recessies een flinke uitdaging vormt voor de de-growth-beweging die de consumptie wil reduceren³². In het de-growth-standpunt, is weinig aandacht voor het feit dat een effectief en streng klimaatbeleid, in Nederland, op onvoldoende kiezers- en politieke steun zal kunnen rekenen. Hierop reageren met radicale ofwel evident politiek-onhaalbare voorstellen, ontbeert logica. Draagvlak voor beleid is een thema is dat nauwelijks aandacht krijgt in de-growth-geschriften³³.

Kortom (de behoefte aan) economische groei en consumptie maakt deel uit van het maatschappelijk DNA en narratief. Verliesaversie³⁴ (verlies telt zwaarder dan winst) is een belangrijk niet te negeren onderdeel hiervan.

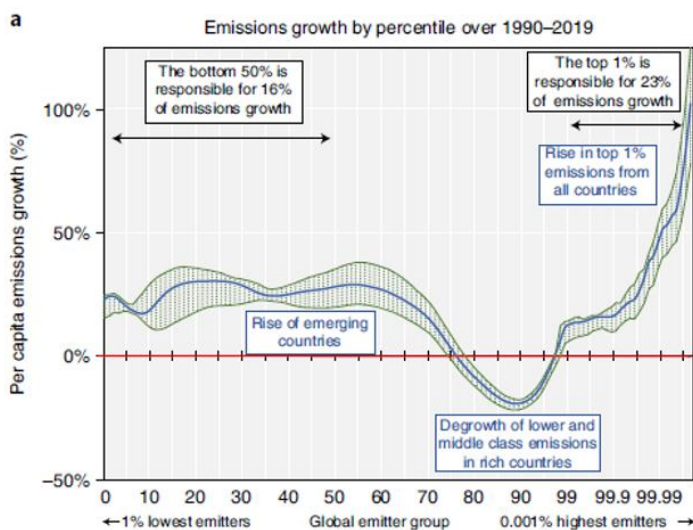
Groene groei aanhanger, daarentegen, poneren het concept ontkoppeling als doel van hun beleidsagenda. Maar als mensen rijker worden, wordt de kwaliteit van het milieu belangrijker gevonden, en zal milieuvervuiling tot grotere welvaartsverliezen leiden. Door milieuschade effectief te beprijzen, zal er meer ontkoppeling optreden, zodat aan de marge de waardering voor een extra eenheid consumptie gelijk is aan de waardering voor een extra eenheid schoon milieu. Overigens valt op deze stelling het een en ander op af te dingen bijvoorbeeld omdat de 10% rijksten ter aarde de meeste CO₂ uitstoten³⁵.

³² <https://esb.nu/vanuit-welvaart-bezien-zijn-verschillen-tussen-groene-groei-en-de-growth-klein/>

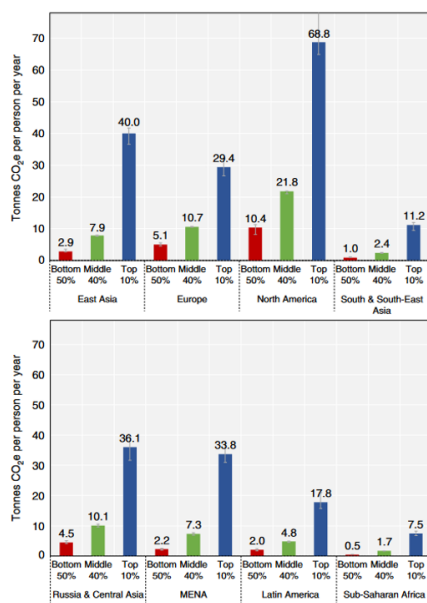
³³ <https://esb.nu/vanuit-welvaart-bezien-zijn-verschillen-tussen-groene-groei-en-de-growth-klein/>

³⁴ <https://www.dfbonline.nl/begrip/18467/verliesaversie>

³⁵ Presentatie mei 2024 Federico Savini, Associate Professor in Environmental Planning, Institutions and Politics, Faculty of Social and Behavioural Sciences UvA De-growth, the city & urban planning bron: Chancel, L. (2022). Global carbon inequality over 1990–2019. *Nature Sustainability*, 5(11), Article 11.

De zwaarste gevolgen worden niet hier bij ons in het Global North gevoeld. Veel negatieve effecten worden naar andere regio's en landen, of mensen geëxporteerd. Het maakt een verschil of je alleen in een hut leeft en van de lokale visserij afhankelijk bent of dat je villa's, penthouses en een hoog inkomen of vermogen hebt.

A-growth als gulden middenweg?

Dit is een strategie die a-groei naar 'agnostisch' wordt genoemd (Engels: a-growth). Dit houdt in dat men ex ante geen verwachtingen heeft over economische groei en daar dan ook niet op stuurt. Anders gezegd, men is agnostisch, neutraal, indifferent ten aanzien van de economische groei. Een belangrijk voordeel van de neutrale a-groei-strategie is dat het de tegenstelling tussen de posities van groene groei en anti-groei kan overbruggen en daarmee de polarisatie in het groeidebat kan verminderen. In tegenstelling tot de pro-groei-strategie geeft die van de a-groei geen voorrang aan inkomensgroei boven klimaat, maar is gericht op het vinden van een oprecht evenwicht tussen alle aspecten van sociale welvaart. Daarom zal het meer politieke armslag voor effectief klimaatbeleid opleveren, evenals voor een rechtvaardige inkomensverdeling³⁶.

Een a-groeistandpunt betekent dat men over de groei bezorgd of kritisch kan zijn, zonder dat dit zich vertaalt in een strikt anti-groeistandpunt. Dus groei wordt niet uitgesloten, maar wel wordt het streven naar 'constante groei' ofwel 'onvoorwaardelijke groei' – ook wel 'groeimanie' (Mishan, 1967) of 'groefetisjisme' (Stiglitz, 2009) genoemd – afgewezen. Bij een a-groeistrategie kunnen er perioden met hoge, lage of negatieve groei zijn die elkaar afwisselen zolang de maatschappelijke welvaart niet daalt of zelfs toeneemt. Door het wegnemen van de 'groeivoorwaarde' maakt a-groei het mogelijk om een evenwicht te vinden tussen voorzorg ten aanzien van zowel klimaat als economie (Van den Bergh, 2016)³⁷.

Door de-growth zouden rijke landen volgens Hickel kunnen belanden in een steady-state economy; een economie die stationair draait, dus netto niet groeit of krimpt. Ook voor groene groei aanhanger Baarsma is een steady-state economy een logisch idee. Ook selectieve krimp van fossiele sectoren en fossiele consumptie is volgens Baarsma noodzakelijk. Hierover zijn voorstanders van groene groei en de-growth het dus ook al eens. Net als over het feit dat naast selectieve krimp ook selectieve groei nodig is van groene activiteiten, zoals duurzame energieproductie (de-growthers zijn niet antitechnologie)³⁸.

Voorbij BBP-maatstaf (beyond-GDP)

Om 'a-groei' beleidsmatig te kunnen implementeren, stellen sommigen voor om de nu nog gangbare BBP-indicator te vervangen door een 'voorbij-BBP'-maatstaf ('beyond-GDP'), namelijk een voortgangsindicator die net zo aantrekkelijk is als het BBP (en wellicht ook in monetaire eenheden, omdat dit vervanging vereenvoudigt), maar meer inclusief is wat betreft het milieu en de sociale dimensies (Van den Bergh, 2022). Brede welvaart, Donut-economie bevatten dergelijke maatstaven³⁹.

Rethinking economics: naar nieuwe economische paradigma's

Sinds de financieel-economische crisis die vanaf 2008 eerst de Verenigde Staten en later Europa trof, krijgt de kritiek op het neoliberalisme en het vigerende financieel kapitalisme steeds meer

³⁶ <https://esb.nu/groene-a-groei-en-de-klimaatuitdaging/>

³⁷ <https://esb.nu/groeidiscussie-verzwakt-draagvlak-voor-klimaatbeleid/>

³⁸ <https://decorrespondent.nl/14,016/groei-versus-krimp-een-gepolariseerd-debat-tussen-mensen-die-precies-hetzelfde-willen/2378f4e5-8758-0800-3111-5bfooad7b1bb>

³⁹ <https://esb.nu/groeidiscussie-verzwakt-draagvlak-voor-klimaatbeleid/>

aandacht. Thomas Piketty, Kate Raworth, Mariana Mazzucato Joseph Stiglitz, Kohei Saito, Jason Hickel en in Nederland Paul Schenderling en Merijn Oudenampsen om er een paar te noemen, laten recentelijk zien dat het vigerende economische en financiële systeem rampzalige gevolgen heeft voor mens en natuur en dat we dringend moeten gaan nadenken over een andere inrichting van de economie⁴⁰.

Als we de transitie naar duurzaamheid serieus nemen, dan is, volgens Hoogleraar Economische Geschiedenis Jan Luiten van Zanden, "een nieuw paradigma van de economie onontkoombaar. De **overheid** zal (volgens van Zanden en de hierboven genoemde nieuwe economische denkers, JH) immers een **leidende, sturende** rol moeten spelen in deze transitie, die niet spontaan door de markt tot stand gebracht wordt, wat impliceert dat het neoliberalisme - het dominante paradigma van de afgelopen decennia – fundamenteel tekortschiet⁴¹.

Daarbij komt dat er ook steeds meer kritiek wordt uitgeoefend op het dominante wetenschappelijk economisch denken. Zo bestaat er, als gevolg van bovenvermelde financieel economische crisis, een wereldwijd netwerk onder de naam "Rethinking Economics" van; "students and organisers fighting for a new way of teaching and practising economics so that it truly helps us deal with the real-world challenges we all face today like climate collapse and inequality,"⁴² De Nederlandse hoogleraar pluralistische economie Prof. Dr. Irene van Staveren ⁴³ is een vertegenwoordiger van de Rethinking Economics beweging. Zij zet zich af tegen het – volgens haar beperkte - mainstream economisch denken dat als uitgangspunt hanteert dat de mens op basis van zijn eigen voorkeuren altijd aan zijn eigenbelang denkt en maakt altijd keuzes waarbij de kosten zo laag mogelijk moeten zijn en de opbrengsten zo hoog mogelijk. In de neoklassieke economie kwam de vrijheid van het individu centraal te staan, aangezien de onzichtbare hand (vrije marktmechanisme) met het nastreven van eigenbelang de motor van de welvaart van de hele samenleving zou zijn. Terwijl de meeste economen vinden dat economie niets te maken heeft met ethiek wil professor van Staveren (net als vele anderen zoals bijv. Nobelprijswinnaar de Indiase econoom en filosoof Amartya Sen) waarden verbinden met economisch denken. Zij betreft hierbij de geschiedenis van het economisch denken; van Karl Marx tot Joan Robinson en van Adam Smith tot Thorstein Veblen en Max Weber. Zo gaf bijvoorbeeld de socioloog Max Weber een eeuw geleden al ⁴⁴aan dat kapitalisme een uiting is van een moderniteit die gericht is op, onder invloed van het protestantisme (spaarzaamheid, individualisme, uiterlijke bescheidenheid en werklust), een omvangrijk rationaliseringsproces van arbeid. Het vernieuwende in het zoeken naar een nieuwe pluralistische economie gaat voorbij aan de aloude dichotomie tussen markt en de rol van de staat. In die dichotomie zit het mainstream⁴⁵ economisch denken gevangen.

⁴⁰ <https://www.allesoverboekenenschrijvers.nl/nieuwe-economieboeken/>

⁴¹ <https://www.mejudice.nl/artikelen/detail/jan-luiten-van-zanden-over-de-growth>

⁴² <https://www.rethinkeconomics.org/>

⁴³ [Irene van Staveren \(2024\) - De vrije markt bestaat niet: Naar een economie van verbinding](#) [Opent extern](#) - [\[link\]](#)

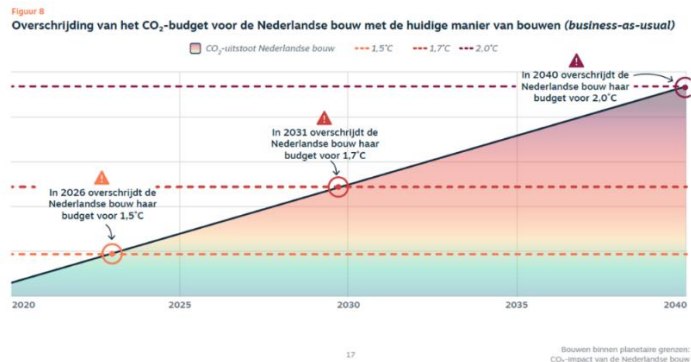
⁴⁴ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Kapitalisme> en

https://www.digibron.nl/viewer/collectie/Digibron/id/tag:Radix,20131001:newsml_e22e59d7a4c055b93606d4060d99a4d0

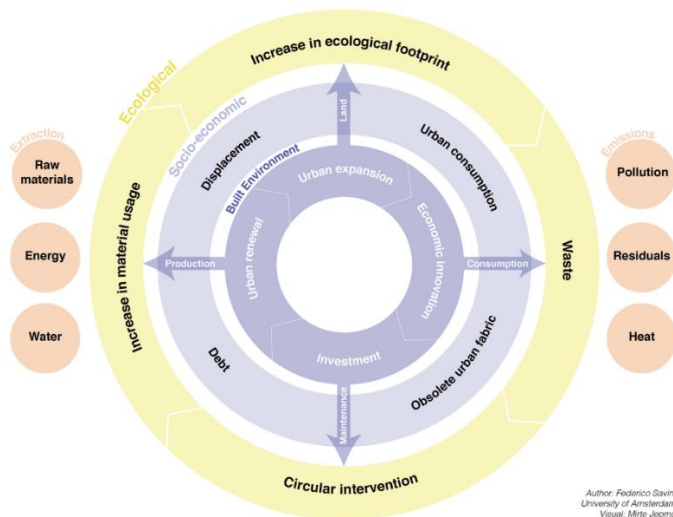
⁴⁵ ["Dogmatische mainstream economen zijn een rare sekte" - Nieuw Wij](#)

Ruimtelijke wetenschappen en post-growth

Ook binnen de ruimtelijke wetenschappen is er een groeiende belangstelling voor post-growth⁴⁶. Deze belangstelling is met name ingegeven door de huidige kennis wat doorgaan op huidige weg voor de ruimtelijke ontwikkeling van vooral in steden betekent voor mens en milieu.

In 2050 leeft ongeveer zeventig procent⁴⁷ van de wereldbevolking in de stad. Steden beslaan 2% van het aardoppervlak. Steden verbruiken, volgens associate professor Federico Savini, daarentegen 75% van alle materialen. De 600 grootste steden ter wereld zullen naar verwachting tegen 2025 bijna tweederde van de wereldwijde economische groei stimuleren. Vastgoed en infrastructuur zijn na energie de meest ecologisch onttrekkende sectoren; 40% van de totale hulpbronnen. Probleem is de footprint van steden. Als bijvoorbeeld de hele oppervlakte van steden in de wereld bedekt zou zijn met zonnepanelen, zouden er slechts 2% van de energie gedekt worden die nodig is om steden te laten werken (Grubler et al. 2012)⁴⁸. Belangrijk gevolg is de verplaatsing van milieu- en menselijke schade van de groene transitie naar buiten de steden. Schematisch gezien zie hieronder:⁴⁹

Post-growth Cities

⁴⁶ [O.a. Los van groei: diepgewortelde duurzaamheid voor de planologie? - Rooilijn](#)

⁴⁷ [World Urbanization Prospects - Population Division - United Nations](#)

⁴⁸ [Presentatie mei 2024 Federico Savini, Associate Professor in Environmental Planning, Institutions and Politics, Faculty of Social and Behavioural Sciences UvA De-growth, the city & urban planning](#)

⁴⁹ [Presentatie mei 2024 Federico Savini, Associate Professor in Environmental Planning, Institutions and Politics, Faculty of Social and Behavioural Sciences UvA De-growth, the city & urban planning](#)

Het post-growth denken onder o.a. ruimtelijke wetenschappers beperkt zich niet alleen tot Nederland (Amsterdam, Wageningen, Groningen, Utrecht, Rotterdam, Maastricht). Er is er een internationaal⁵⁰ netwerk (Spanje, Italië, Duitsland, Portugal, Verenigd Koninkrijk, Noorwegen, Denemarken, Zweden, Polen, Oostenrijk, Australië) genaamd Post-growth Cities. De Post-growth City Coalition⁵¹ is een netwerk van onderzoekers en praktijkmensen die pleiten voor stedelijke de-growth. Samen creëren ze kennis en praktijken die de impact van steden op de planeet vermindert en tegelijkertijd hun leefbaarheid voor iedereen verbeteren. Er wordt gestreefd het stedelijk metabolisme op een rechtvaardige en democratische manier af te schalen, te vertragen en af te sluiten. Alsmede het bevorderen stedelijke rechtvaardigheid en ecologische regeneratie.

Volgens hun manifest⁵² promoot de Post-growth City Coalition de volgende uitgangspunten:

1. Woongebouwen die niet langer bijdragen aan de vernietiging van het milieu, maar in plaats daarvan de menselijke en ecologische bloei katalyseren door gemeenschappen te helpen bouwen en het verbruik van hulpbronnen en energie te verminderen;
2. Transportsystemen die niet langer worden geproduceerd door milieuvernietigende machines, maar in plaats daarvan prioriteit geven aan ecologische en sociale duurzaamheid, waardoor mensen toegang krijgen tot gezond voedsel, zorg en zinvolle sociale betrokkenheid;
3. Instellingen die stoppen met het aantrekkelijk maken van privé-eigendom als een recht, maar in plaats daarvan streven naar vormen van autonomie en democratie die zich richten op essentiële behoeften zoals sociale zorg, gezondheid, zinvolle sociale betrokkenheid en menselijk welzijn;
4. Een ruimtelijke ordening die niet langer gericht is op het waarborgen van steeds toenemende landwaarden, maar in plaats daarvan de sociale waarde van het land erkennen en regeneratie binnen ecologische grenzen bevorderen;
5. Manieren om hulpbronnen te leveren die stoppen met het produceren van koolstof, vervuiling en verspilling, maar in plaats daarvan de menselijke gezondheid bevorderen, ecologie regenereren en worden geïntegreerd in lokale gemeenschappen;
6. Een maatschappelijke arbeidsethiek die niet langer wordt gedomineerd door concurrentie en individualisme, maar in plaats daarvan wederzijds begrip, vertrouwen en mededogen bevordert, waardoor alle gemeenschappen die getroffen zijn door planningsbeslissingen rechtvaardig met elkaar kunnen omgaan.

Post-Growth Planning: Cities Beyond the Market Economy (Ferreira, Savini, von Schönefeld, 2022)

In het boek *Post-Growth Planning: Cities Beyond the Market Economy* (Ferreira, Savini, von Schönefeld, 2022)⁵³ worden verschillende manieren van planning en beleid geïdentificeerd en onderzocht die verder gaan dan de huidige imperatief van oneindige economische groei. Het boek geeft zowel een kritiek aan de huidige op groei gebaseerde stedelijke ontwikkeling en verwijst naar ecologisch regeneratieve en sociaal rechtvaardige manieren om steden en regio's te organiseren. Julie Spanier (Universiteit Utrecht) en Giuseppe Feola (Universiteit Utrecht) schrijven in hun onderzoek⁵⁴ dat het een wijdverbreid inzicht is, dat steden destructief zijn voor natuur en natuurlijke bronnen die essentieel zijn voor het menselijke en niet-menselijke leven op deze

⁵⁰ [Coalition | Postgrowth Cities Coalition](#)

⁵¹ [51 Home | Postgrowth Cities Coalition](#)
⁵² <https://www.postgrowthcities.com/manifesto/>

⁵³ <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781003160984/post-growth-planning-federico-savini-ant%C3%B3nio-ferreira-kim-von-sch%C3%B6nefeld>

⁵⁴ www.researchgate.net/publication/359434179_Nurturing_the_post-growth_city_bringing_the_rural_back_in

planeet (Næss et al., 2020⁵⁵). Elk beleid en planning voor post-growth Cities moet de dissonantie oplossen tussen stedelijke maatschappijen en de ecosystemen waardoor ze gevoed worden. Volgens hun onderzoek gaat een duurzame stad niet ver genoeg: We moeten in een post-growth City het concept van stad versus land, urbaan versus ruraal loslaten. Duurzame post-growth planning kan volgens hen niet binnen de stedelijke grenzen bereikt worden; stad en ommeland waren en zijn verbonden.

Post-Growth City rapport (Bura, Crimson 2024)

"Post Growth City" is het rapport van bureaus Crimson en Bura over hun ontwerp onderzoek omtrent de mogelijkheden om post-growth gedachten in de stad te vertalen. Het rapport⁵⁶, opgesteld in samenwerking met o.a. de gemeente Amsterdam en Rotterdam, is in augustus 2024 verschenen en vanuit een historische en stedenbouwkundige invalshoek opgesteld.

Het creëren en versterken van duurzame en gezonde steden, wijken en dorpen is inmiddels de doelstelling van bijna elke ruimtelijke ontwikkeling in Nederland. Echter door de huidige manier van stadsontwikkeling wordt dit doel in de praktijk meestal niet bereikt. Niet zelden worden economische en financiële argumenten genoemd als redenen waarom het niet lukt om deze doelstellingen in een gebiedsontwikkeling te realiseren, bijvoorbeeld door het moeilijk rond krijgen van de business-case of grondexploitatie, of de afhankelijkheid van grondeigenaren, etc. In het onderzoek Post-Growth City wordt gepoogd om op een fundamenteel andere manier na te denken over de manier waarop we onze verstedelijkte gebieden ontwerpen en de ruimtelijke ordening organiseren. Daarbij wordt gezocht naar manieren van ontwikkeling waarbij de dominante invloed van het economische groei denken wordt verkleind, naar een duurzame en rechtvaardige stad voorbij het economische groei paradigma.

Stedenbouwkundig ontwerp is nauw verbonden met uitbreiding en economische groei. In de groei gedreven stad zijn de ruimtelijk-financiële logica het uitgangspunt van ontwikkeling, en is rendement alles bepalend. Lokale gebiedsontwikkeling is onderdeel geworden van een complex, vaak internationaal systeem aan belangen en risico's. In een Post-Growth City zou gewerkt moeten worden aan een gebiedsontwikkeling waarbij waarde en waardeontwikkeling veel meer in het gebied kan worden gehouden en waarbij de negatieve effecten elders op de wereld of in de tijd worden voorkomen. Het rapport definieert post-growth als een verschuiving van een focus op kwantitatieve groei van consumptie en BBP, naar een kwalitatieve groei van de kwaliteit van leven, gebaseerd op een limiet van resources en mogelijke groei op ons planeet. In deze context is de Post-Growth City een stad of regio die de groei faciliteert van alle activiteiten en producten die bijdragen aan de regeneratie van het ecosysteem en een verbetering van het sociale welzijn in brede zin, en tegelijkertijd inzet op een sterke vermindering van alles, dat een negatieve impact heeft op het milieu en het sociale welzijn.

De conclusies die Bura en Crimson trekken zijn als volgt:

1. Het was niet altijd zo: Het historisch perspectief laat zien, dat het huidige economische systeem, en de wijze waarop stedelijke planning daarbinnen opereert en dit faciliteert, niet een vast gegeven is maar een relatief nieuw fenomeen.
2. De Post-Growth Stad bestaat al: Er zijn al vele (internationale) praktijken in lijn met de post-growth gedachten. Deze praktijken hebben gemeen dat ze groei anders definiëren, en sociale en/of ecologische waarden vooropstellen, boven de economische. Een opschaling van velerlei initiatieven en allerlei domeinen kan zorgen voor de noodzakelijke

⁵⁵ https://econpapers.repec.org/article/tafeurpls/v_3a28_3ay_3a2020_3ai_3a1_3ap_3a146-165.htm

⁵⁶ <https://www.bura.city/en/projects/post-growth-city/>

tegenkracht en weerstand aan de dominante economische groei gerichte stedelijke ontwikkeling.

3. Geen blauwdruk, maar een nieuwe grondhouding: Er is niet één manier om naar een Post-Growth stad en samenleving toe te komen. Het gaat over het faciliteren van ontwikkelingen, die zowel ecologisch houdbaar, sociaal rechtvaardig als in de stad uitvoerbaar zijn. Om dit mogelijk te maken, moet er ruimte voor experiment zijn (trial and error) zowel op beleidsniveau als qua uitvoering. Kennisdeling is daarbij essentieel.
4. Omarm de diversiteit met een diverse benadering: In de stad zelf, maar ook in haar directe omgeving, en de meer landelijke gebieden liggen enorme, ruimtelijke opgaven. Verschillende gebieden en dynamieken vereisen een andere aanpak en kunnen op een meet strategische en fundamentele manier aangepakt worden. Daarnaast zijn er nog de systemische en programmatische opgaves die hier dwars door heen lopen.
5. Form follows ground: De samenleving is de zeggenschap over onze grond kwijtgeraakt, terwijl alle grote transities een ruimtelijke impact hebben, en daarmee een plek moeten krijgen op een stuk grond, zowel in stedelijk als landelijk gebied. Het is essentieel om het concept van "grondeigendom" te herzien. Dit vraagt om een benadering die de dynamiek van het grondeigendom als basis neemt.
6. Balans in dichtheid: Gezien vanuit de inpassing van meerdere sociale en ecologische ambities, zou de Post-Growth stad moeten leiden tot een andere dichtheid en verdeling van ruimte, zowel in bestaande als nieuwe gebieden. Waarbij in het landschap en de openbare ruimte voldoende ruimte is om alle ruimteclaims te borgen, en bij de bebouwing de menselijke maat en "middel (tussen/midden) schaligheid" het uitgangspunt zijn.
7. Schaalniveaus en complexiteit: In de Post-Growth stad ontstaan nieuwe coalities met een betere balans tussen staat, markt en verschillende belangengroepen, coöperaties en verenigingen, nationaal, internationaal en globaal. Een belangrijke uitdaging ligt dus in het stimuleren van deze nieuwe coalities en het wegnemen van obstakels om ze te vormen en te handhaven.
8. Rol van de gemeente/overheid: maak ruimte voor anders denken en doen door hier tijd voor te reserveren. Zie ook het hoofdstuk "Aanbevelingen" van deze tekst.
9. Ontwerpers: Naar een nieuw narratief: De ontwerpwereld heeft de grootste kans om dit nieuwe verhaal te visualiseren en te verwezenlijken, en om bij te dragen aan een nieuwe esthetiek en relatie tot materiaal, consumptie en ruimte. De ontwerpers kunnen laten zien wat vooral nog wel kan, en niet wat allemaal niet meer kan.
10. De veranderende rol van Marktpartijen, burgers en coöperatieven: Transities moeten breed gedragen zijn en kunnen niet louter top down worden doorgevoerd. Het is dan essentieel dat marktpartijen, burgers en coöperatieven de mogelijkheid krijgen om hier een leidende rol in te kunnen pakken.

Vragen die in een volgende vraag onderzocht moeten worden gaan aan de ene kant over ontwerp en vormgeving van zowel openbare ruimte als ook gebouwen, aan de andere kant noodzakelijke veranderingen in de organisatie en processen van stadontwikkeling en hoe we erover praten en denken. "Het gaat daarbij om bijvoorbeeld het inprijzen van de CO₂ impact van een ontwikkeling, andere vormen van eigendom en zeggenschap, een beter beeld op de langetermijneffecten van een ontwikkeling en om het vergroten van de maatschappelijke meerwaarde. Dit vraagt om andere regelgeving, andere manieren van rekenen en het smeden van andere allianties."

Amsterdamse visies steeds meer waarde(n)gedreven

Zoals hierboven is weergegeven komt er steeds meer kritiek op de huidige neoliberale economische paradigma's waarin het accent op groei ligt. Zowel onder economen (rethinkers) als daarbuiten wordt er naar een nieuw paradigma gezocht uitgaande van mens en natuur. Een pluralistisch economisch paradigma waarin mens, als groepswezen en natuur centraal staat. De overheid moet hierin een leidende rol spelen volgens velen.

Met het vaststellen door de gemeenteraad in 2021 van de Amsterdamse **omgevingsvisie 2050; een menselijke metropool**⁵⁷, is qua waarden een grote stap voorwaarts gezet in de ontwikkeling van Amsterdam. In tegenstelling tot de voorgaande structuurvisie 2040 *Economisch sterk en duurzaam* is groei niet meer het vanzelfsprekende uitgangspunt voor de toekomst en ruimtelijke ontwikkeling van de stad.

⁵⁷ <https://www.amsterdam.nl/bestuur-organisatie/volg-beleid/stedelijke-ontwikkeling/>

Groei is ondergeschikt aan vijf strategisch gekozen randvoorwaarden:

1. Meerkernige ontwikkeling
2. Groei binnen grenzen
3. Duurzaam en gezond bewegen.
4. Rigoreus vergroenen
5. Samen stadmaken

Ten aanzien van dit laatste drie geleden gestarte punt valt te constateren dat samen stad maken nauwelijks mogelijk is, omdat het denken in grondopbrengsten binnen de huidige gemeentelijke planprocessen nog te dominant is. Zowel vanuit de bestuursopdracht Duurzame toekomst Stad & Organisatie⁵⁸ als vanuit het cluster R&E initiatief "Hack de grex" wordt onderzocht in hoeverre ruimtelijke ontwikkelingsmethodiek (waaronder grondbeleid) en economisch, financieel juridisch methodieken de realisatie van duurzame en maatschappelijke beleidsdoelen verhinderen.

De in november 2023 door de gemeenteraad vastgestelde economische visie **Een nieuw Amsterdams economisch peil; Samen werken aan een toekomstbestendige economie met oog voor mens en milieu**, is in belangrijke mate op waarden gebaseerd. Samen bijdragen aan brede welvaart, welzijn en ontwikkelpotentieel in stad en regio is de hoofddoelstelling van het economisch beleid van de Gemeente Amsterdam. Kern van de visie is dat een sociaal rechtvaardige, ecologisch duurzame en economisch vitale samenleving een inclusieve, groene, circulaire en innovatieve economie nodig heeft. Amsterdam ziet het als kerntaak om economische partners hierin te ondersteunen. Gezamenlijk bewegen we naar een economie die houdbaarder, duurzamer en inclusiever is. Dat is het fundament waarop brede welvaart zich kan ontwikkelen.

De in oktober 2023 ⁵⁹door het college van B&W aangescherpte **Uitvoeringsagenda Voedselstrategie 2023-2026**, is waardegedreven en gebaseerd op Re-Root concept van het Nederlandse voedselsysteem "Van meer naar beter" van Imke de Boer (WUR). "Van meer naar beter" gaat uit van een circulair voedselsysteem in 2050 zonder voedselverspilling, met waardering van reststromen en terugwinnen van nutriënten. Het gaat uit van bewuste, betrokken en voedselvaardige bewoners in een stedelijke omgeving die gezond aanbod als norm heeft. Een omgeving die ingericht is op voedselproductie binnen ecologische grenzen en met zeggenschap van bewoners en een directe relatie met producenten. Producenten die op basis van meervoudige beloning door verschillende producten, diensten en activiteiten te leveren een inkomen kunnen verdienen. Een voedselsysteem gebaseerd op een *nieuwe vorm van economie* en een nieuwe connectie tussen mensen en hun voedsel. In de routekaart "van meer naar beter" zijn sociale, ecologische en economische footprint planetproof geïntegreerd.

Als laatste voorbeeld van een waardegedreven visie is de in september uitgebrachte visie **Amsterdam maakt Ruimte; een koersdocument**. In de raadsbrief d.d. 28-09-2023 over het koersdocument schetst de wethouder Verkeer, Vervoer en Luchtkwaliteit⁶⁰, een duidelijk beeld van de noodzaak en uitgangspunten (mens van jong tot oud staat centraal). Amsterdam groeit en dat betekent meer mensen in de stad (bewoners, bezoekers, werkers) en dat betekent meer mobiliteit. Doorgaan op dezelfde weg leidt tot een onleefbare stad. Een belangrijk thema in de voorgestelde nieuwe koers is Openbare Ruimte. Openbare ruimte voor ontmoeten, opgroeien,

⁵⁸ <https://intranet.amsterdam.nl/kennis-beleid/gemeentebreed-werken/duurzaam-werken/bestuursopdracht-duurzame-toekomst-stad/>

⁵⁹ <https://amsterdam.raadsinformatie.nl/document/13652802/1#search=%22voedselstrategie%22>

⁶⁰ <https://amsterdam.raadsinformatie.nl/document/13382015/1#search=%22amsterdam%20maakt%20ruimte%22>

gezond leven en verplaatsen. Openbare ruimte om te ontmoeten, sociale contacten te hebben en uit te wisselen, om te bewegen en te spelen (begrijpen) leren en ontwikkelen. Een openbare ruimte die bijdraagt aan een gezond fysiek en mentaal leven; beweging, minder geluid, gezonde lucht, een stressvrije omgeving en voldoende basisvoorzieningen. En een openbare ruimte die een veilige manier van verplaatsen biedt voor iedereen (inclusief).

Naast deze waarden gedreven visies zijn er in Amsterdam ook praktijken die appelleren aan nieuwe economische paradigma's.

Amsterdamse aanpak Brede welvaart

Steeds meer wordt er ingezien dat overheidsbeleid zich moet richten op het vergroten van welvaart in brede zin, zoals bijvoorbeeld te lezen valt in de verschillende bijdragen in het Economisch Statistische Berichten dossier *Sturen op welvaart* (ESB, 2021). Welvaart gaat over de kwaliteit van leven en de mate waarin deze ten koste gaat van die van de generaties na ons, of van mensen uit andere delen van de wereld. Welvaartsgroei lijkt dus hoe dan ook nastrevenswaardig.⁶¹ Op landelijk en regionaal niveau vinden verkenningen plaats naar wat brede welvaart kan betekenen. Een in het oog springend voorbeeld is de Miljoenennota van het Rijk met als ondertitel: "begroten voor brede welvaart". Het Centraal Planbureau (CPB), het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) onderzoeken mogelijkheden om brede welvaart te verwerken in kaders bij beleid(skeuzes) zodat vooraf kan worden gestuurd op een toekomst met meer brede welvaart.

Landelijk en regionaal hanteren deze planbureaus de volgende thema's:

1. Subjectief welzijn
2. Gezondheid
3. Consumptie en inkomen
4. Onderwijs en opleiding
5. Ruimtelijke samenhang en -kwaliteit
6. Economisch kapitaal
7. Natuurlijk kapitaal
8. Sociaal kapitaal

In Amsterdam maar ook daarbuiten wordt er sinds een jaar of tien gekeken naar en gewerkt met andere manieren van economisch meten en handelen. Het gaat daarbij om:

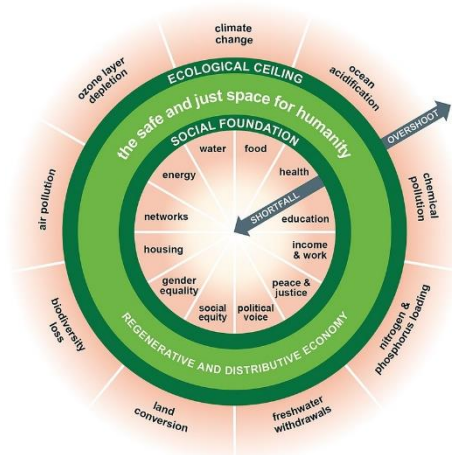
- Sustainable Development Goals (VN wereldwijd) 17 concrete doelstellingen; SDG's⁶²,
- Circulaire economie (landelijk); economisch systeem van gesloten kringlopen waarin grondstoffen, onderdelen en producten hun waarde zo min mogelijk verliezen, men hernieuwbare energiebronnen gebruikt en systeemdenken centraal staat. Amsterdam wil ook een circulaire stad⁶³ zijn, waar we grondstoffen en materialen niet verloren laten gaan. Het Amsterdamse doel is om in 2030 een halvering van het gebruik van nieuwe grondstoffen te bereiken, en in 2050 een volledig circulaire stad.
- Donut economie⁶⁴ (Amsterdam; binnenring sociaal fundament en buitenring ecologische grenzen)

⁶¹ <https://esb.nu/streef-groei-na-die-past-binnen-planetaire-grenzen/>

⁶² <https://www.sdg-nederland.nl/de-17-sdgs/>

⁶³ <https://www.amsterdam.nl/bestuur-organisatie/volg-beleid/duurzaamheid/circulaire-economie/>

⁶⁴ <https://amsterdamdonutcoalitie.nl/>

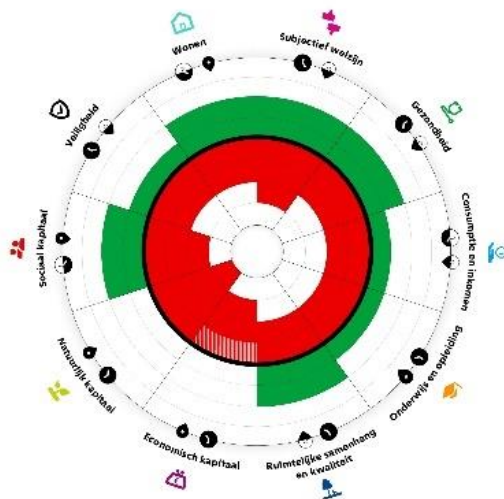

Brede welvaart is als uitgangspunt opgenomen in het Amsterdams Akkoord 2022 – 2026 om het anders denken en doen in economische keuzes en beleid vorm te geven. In de daaruit voortvloeiende Amsterdamse verkenning naar Brede Welvaart⁶⁵, zijn bovengenoemde manieren nader bekeken en vergeleken. Brede welvaart bouwt voort op onder andere de Donuteconomie. De belangrijkste overeenkomst is dat alle begrippen een nieuwe kijk op welvaart (of economie) beogen. Ze gaan niet uit van een hoofdindicator zoals het BBP. Welvaart wordt gezien als een concept met meerdere dimensies, zoals economisch, sociaal en ecologisch. Op dit moment is het overwegingskader Brede Welvaart nader uitgewerkt⁶⁶. Anders dan de planbureaus die vooral op indicatoren meten en daarmee kwantitatief terugkijken, poogt het Amsterdamse model ook waardengedreven kwalitatief vooruit te kijken. Het overwegingskader is bedoeld als hulpmiddel voor het college en de raad bij de (voorbereiding van) besluitvorming. Het overwegingskader wordt gericht ingezet bij een beperkt aantal complexe besluiten, voorgenomen beleid of oplossingen.

Daarbij wordt inzicht gegeven in de ingeschatte effecten (kwantitatief en kwalitatief) op alle belangrijke waarden binnen de bredewelvaartsthema's (Amsterdam heeft ook veiligheid en wonen toegevoegd als negende en tiende thema), in het hier en nu en (uiteindelijk) ook over later en elders.

⁶⁵ <https://openresearch.amsterdam.nl/page/108612/verkenning-brede-welvaart>
<https://amsterdam.raadsinformatie.nl/document/14334349/1#search=%22brede%20welvaart%22>

⁶⁶ <https://amsterdam.raadsinformatie.nl/modules/1/Berichten%20uit%20het%20college/939125>

Commons/ Amsterdam

Het van oorsprong Angelsaksische 'commons' staat opnieuw sterk in de belangstelling. Het verwijst naar de meer dan duizend jaar oude traditie van meenten, gemeenschappelijk beheerde weidegrond rondom dorpen aldus professor Dr. Tine de Moor^{67 68}. Het verwijst ook naar de latere en meer bekende traditie van gilden en waterschappen. Aan het eind van de negentiende eeuw komt er een tweede golf. Ditmaal gaat het vooral om coöperaties: onderlinge verzekeringen, kredietbanken, samenwerkingsverbanden in de landbouw, winkelketens, woningbouwverenigingen - noem maar op. Het initiatief komt vaak uit politieke of kerkelijke hoek. Het economische principe van de commons is simpel: het delen van natuurlijke hulpbronnen, ruimte, diensten of goederen door burgers biedt aanzienlijke voordelen. Commons zijn lokaal gewortelde collectieven met een sterke sociale en lokale binding. Denk aan bewonerscollectieven die lokale energie opwekken, voedselcoöperaties vormen, wooncoöperaties oprichten, stadslandbouw organiseren of fysieke ruimten beheren voor maatschappelijke activiteiten.

Nobelprijswinnaar Elinor Ostrom⁶⁹ heeft het baanbrekend economisch-wetenschappelijk onderzoek gedaan naar commons. Terwijl economen er lang van uit gingen dat gemeenschappelijk gebruik van natuurlijke hulpbronnen automatisch tot overmatig gebruik en uitputting hiervan moest lijden (de tragedie van de meent⁷⁰), kwam Elinor Ostrom tot een tegengestelde conclusie na onderzoek onder kleine groepen die dit probleem onderling opgelost hadden. De volgende stelling is daarom bekend als de wet van Ostrom: *een ordening van hulpbronnen die in de praktijk werkt, kan ook in theorie werken*.

Volgens Ostrom zijn er 8 design principes voor stabiel beheer van gedeelde hulpbronnen:

1. Duidelijke gedefinieerde grenzen van wat de gemeenschappelijke middelen zijn en wie de gebruikers zijn
2. Aanpassing aan lokale omstandigheden
3. Gemeenschappelijke besluitvorming door de bezitters
4. Toezicht door of in opdracht van de bezitters

⁶⁷ <https://www.rsm.nl/people/tine-de-moor/>

⁶⁸ <https://www.buurtwijs.nl/content/zomerserie-12-voorvrouw-van-de-commons-tine-de-moor>

⁶⁹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Elinor_Ostrom

⁷⁰ https://nl.wikipedia.org/wiki/Tragedie_van_de_meent

5. Graduele strafmaatregels bij overtreding
6. Goedkope en laagdrempelige arbitrage bij geschillen
7. Zelfbeheer van de gemeenschap en erkenning door hogere autoriteiten
8. Voor grootschalige commons bronnen een gelaagd systeem met lokale groepen

Ook in Amsterdam is, sinds een jaar of 15, een groeiende beweging van bewonerscollectieven actief die samen allerlei gemeenschappelijke voorzieningen willen beheren en organiseren. Zoals energie, grond, woningen of zorg. Deze nieuwe initiatieven zijn geen bedrijven en ook geen overheid en worden, als democratische zelforganisaties, in de wetenschap ook 'commons' genoemd.

De moderne commons-beweging⁷¹ stelt zich ten doel de **economie** en samenleving samen te herontwerpen voorbij de hegemonie van groei; naar een **zorgzame en decentrale gemeenschaps-economie**. Commoners stellen niet alleen een herverdeling voor van de biofysische omvang van de wereldeconomie, maar ook een feministisch geïnspireerd paradigma van een **regeneratieve economie**: een socio-ecologische transformatie rond de kernwaarden zorg, autonomie en toereikendheid. Het democratische en collaboratieve model van de commons is hiervoor een inspiratie. Simpel gezegd: Een economie waar initiatieven en bedrijven (op)bloeien die democratisch zijn in eigendom en governance, en waarde creëren voor de buurt of regio. Commons vormen een maatschappelijke beweging die groeit, internationaal, in Nederland en ook in Amsterdam.

De gemeente Amsterdam wil beter samenwerken met deze initiatieven. AmsterDOEN is een Actieprogramma⁷² dat integraal beleid en instrumenten wil ontwikkelen waarmee de lokale overheid effectiever en structureler kan samenwerken met Amsterdamse 'Commons' initiatieven (AmsterDOENers)

Community Wealth Building

Amsterdam werkt aan het verbeteren van brede welvaart en welzijn voor iedereen. Waarbij opbrengsten van de economische groei gelijkjer worden verdeeld. De focus ligt dan vooral op de stadsdelen Nieuw-West, Noord en Zuidoost. Community Wealth building draait om verdeling van welvaart vooraf en voorkomt dus dat achteraf ongelijkheid gerepareerd moet worden. Community Wealth building is een economische ontwikkelingsstrategie⁷³ om te komen tot een eerlijke, democratische en lokale economie. Dit gebeurt door geldstromen te verleggen en een in de wijken verankerde economische infrastructuur te bouwen. Deze infrastructuur jaagt de ontwikkeling aan van breed gedeeld eigenaarschap over ondernemingen, faciliteiten en vermogen.

Community Wealth Building is gestoeld op een paar theoretische principes:

- De welvaart wordt op voorhand verdeeld: *predistributie*. Dit voorkomt dat de ongelijkheid achteraf via uitkeringen en toeslagen gerepareerd moet worden: redistributie of herverdeling. De opbrengsten van de economie komen dus meer terecht bij de minst welvarende groepen.

⁷¹ <https://www.commonsnetwork.org/nl/de-growthandcaringnl/>

⁷² https://amsterdam.raadsinformatie.nl/zoeken?keywords=amsterdoen&limit=10&document_type=&search=send

⁷³ https://amsterdam.raadsinformatie.nl/document/14953120/1/2_+CWB+Actieplan?connection_type=1&connection_id=8946315

- Bewoners en werknemers hebben *zeggenschap en eigenaarschap over de economie en de ondernemingen*, over de opbrengsten daarvan, en over de 'bronnen', zoals grond, financiën, vastgoed, kennis en expertise.
- De *opbrengsten* die in een gebied en door de mensen daar worden gegenereerd, *vloeien terug naar bewoners en gemeenschappen in dat gebied*. Geldstromen blijven niet 'extractief', maar worden 'circulair'.
- Het 'multipliereffect': het lokaal laten circuleren van geld (waarbij de multiplier staat voor het aantal keren dat het 'rondgaat'), levert veel op. Lokale bedrijven betalen loon aan lokale werknemers, die weer lokaal geld uitgeven. Enzovoort. Als je koopt bij een multinational, gaat een hoog percentage van het geld onmiddellijk de gemeenschap uit. Mede daarom wil CWB coöperatieve netwerken uitbouwen. Het gaat om schaal, niet om afzonderlijke, kleine projecten

Als onderdeel van Nationaal Programma Samen Nieuw-West is er vanuit de gemeente een Community Wealth Building-programma gestart dat voor de jaren 2024 en 2025 de opdracht heeft de eerste contouren zichtbaar te maken van de mogelijkheden die Community Wealth Building biedt. Daarbij ligt de focus op lokaal inkopen, het ontwikkelen van initiatieven tot werknemerscoöperaties en de ondersteunende infrastructuur die daarvoor nodig is.

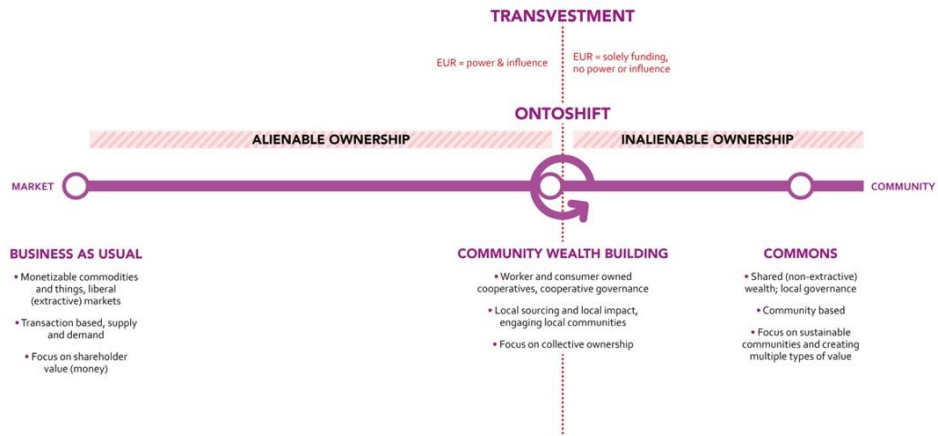
Samenvattend kunnen we zeggen dat een CWB-strategie is gebouwd op vijf pijlers om extractie van welvaart uit de wijken tegen te gaan en breed gedeelde welvaart op te bouwen in de wijken: (1) een netwerk van coöperatieve ondernemingen, (2) lokale inkoop door ankerorganisaties, (3) goed werk – met leefbaar loon en aansluitend op mogelijkheden en behoeften van werknemers, (4) lokaal gewortelde financieringsbronnen, (5) gedeeld beheer over grond en vastgoed.

In het Amsterdamse programma is ook oog voor innovaties die passen bij de doelen van community wealth building. Zo is onderzoek "**Lokaal geld** in Nieuw West; Een instrument om de impact van Community Wealth Building te amplificeren"⁷⁴ verricht naar de kansen en mogelijkheden voor Nieuw-West om een systeem van lokale betaalrekeningen in te zetten ter bevordering van grotere en langere lokale geldcirculatie. Het rapport concludeert dat een lokaal betaalnetaalnetwerk veel van de doelstellingen kan helpen bereiken en de impact van bestaande ontwikkelingen/investeringen kan vergroten. Met andere woorden: door meer geld in Nieuw-West te brengen en het geld langer en vaker te laten circuleren, kan het meer impact hebben voor bewoners en ondernemers in het stadsdeel.

In onderstaande afbeelding worden de posities van zowel commons als community wealth building ten opzichte van het reguliere economisch denken goed weergegeven.

⁷⁴ https://amsterdam.raadsinformatie.nl/document/14818813/1/09012f97813479bc?connection_type=1&connection_id=8860755

TRANSVESTMENT AND ONTOSHIFT

Vrije ruimte

Met de groei en verdichting van de stad wordt ruimte steeds schaarser en duurder. De al decennia aanwezige vrije ruimte staat daarmee onder druk. De variëteit van deze plekken is groot, zowel wat betreft mensen die er gebruik van maken als activiteiten en organisatievorm. Wat ze met elkaar gemeen hebben is dat ze 'van onderop' zijn ontstaan en collectief zijn vormgegeven. Voor de stad zijn ze van grote maatschappelijke waarde. Het zijn niet-commerciële plekken waar mensen elkaar ontmoeten, waar ze kunnen experimenteren, reflecteren en zich inzetten voor maatschappelijke doelen. De kracht van deze vorm van ruimtegebruik, de Vrije Ruimte, is dat het initiatief bij burgers ligt, in de luwte van marktwerking en economie en overheidsbeleid. Daarom heeft het college van burgemeester en wethouders in 2019 besloten om bestaande (en bedreigde) Vrije Ruimte te beschermen, en om nieuwe (bebouwde en onbebouwde) Vrije Ruimte beschikbaar te stellen voor Amsterdammers⁷⁵. Deze Vrije Ruimte maakt initiatieven mogelijk op allerlei terreinen: kunst en (nacht)cultuur, duurzaamheid, ecologie, bewegen, voedselproductie, experimentele woon- en werkvormen – of iets heel anders. Het kan gaan om initiatieven met verschillende duur: voor een nacht, een weekend, een seizoen, een aantal jaar of permanent.

⁷⁵ <https://www.amsterdam.nl/kunst-cultuur/vrije-ruimte-amsterdam/>

Conclusies

Het rijke Westen, wiens invloed door globalisering is gegroeid ⁷⁶ heeft geen antwoord op het voorkomen van het overschrijden van de negen planetaire grenzen⁷⁷. Slechts op één planetaire grens, de opwarming van de aarde, wordt geacteerd (heffingen op CO₂ uitstoot). Echter in onvoldoende mate. Het economisch denken (mainstream economische wetenschap) en doen, het politiek en maatschappelijk handelen staan in het teken van economische groei op basis van het kapitalisme. Ook de Nederlandse samenleving is in alle opzichten doordeesemd met groeidenken. Natuurlijk ook in Nederland. Zeker als je beseft dat de 17de-eeuwse Nederlandse Republiek⁷⁸ de basis legde (met financiële innovaties en slavenhandel) voor het wereldwijde kapitalistische systeem en de hedendaagse rijkdom van ons land.

De economische literatuur over groei versus klimaat toont, volgens de huidige wetenschappelijke stand van zaken, aan dat de theoretische en empirische ondersteuning voor zowel **groene groei** als **de-growth/post-growth groei** zwak is. Beide strategieën zijn riskant en vormen onvoldoende garantie voor het beheersen van klimaatverandering. Ook zijn deze strategieën, in de huidige normatieve micro- en macro-economische theorieën, niet te verenigen met de focus op sociale welvaart.

De behoefte aan economische groei en consumptie maakt deel uit van het huidige dominante maatschappelijke DNA, narratief en daarmee economisch en politiek handelen. Het wetenschappelijk aangetoonde effect van "**verliesaversie** (verlies telt zwaarder dan winst)" is een belangrijk niet te negeren onderdeel van deze huidige werkelijkheid en vormt daarmee een enorme belemmering en daarmee een grote uitdaging voor toekomstig denken en handelen.

Binnen de economische wetenschap is er wereldwijd een groeiende groep wetenschappers (**Rethinking Economics**) die het huidige dominante economische paradigma bevragen en ter discussie stellen. Daarbij worden andere paradigma's naar voren gebracht; meer holistisch met een belangrijke en primaire plaats voor mens&natuur.

Ook binnen de Ruimtelijke wetenschappen, vooral in Europa, is er groeiende aandacht om vanuit het planetaire grenzen denken en het tegengaan van sociale ongelijkheid voor andere paradigma's. Dat is urgent omdat in 2050 meer dan tweederde van de wereldbevolking in steden woont. Ook in de ruimtelijke wetenschappen wordt daarbij onder de noemer **Post-growth Cities** nagedacht over een andere inrichting van de door die steden gedragen economie. Daarbij wordt geconcludeerd dat in een post-growth City het concept van stad versus land, urbaan versus ruraal moet worden losgelaten. Duurzame post-growth planning kan niet binnen de stedelijke grenzen bereikt worden. Zowel ruimtelijk wetenschappelijk als stedenbouwkundig betekent dit vooral een andere organisatie van de processen van stedelijke ontwikkeling. De ruimtelijk-financiële logica (gebaseerd op economische groei) moet als uitgangspunt van ontwikkeling worden verlaten. Dit is namelijk een vrij recent fenomeen. Er waren periodes dat er een veel betere balans was tussen markt, staat en burgerinitiatieven, en dit ook resulteerde in meer gelijkwaardige welvaarts- en welzijns-groei, en duurzame stadsconcepten. Kortom een betere balans tussen ruimte, maatschappij en economie.

⁷⁶ https://nl.wikipedia.org/wiki/Westerse_wereld en <https://nl.wikipedia.org/wiki/Mondialisering>

⁷⁷ <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2454024-consuminderen-of-groen-groeien-kunnen-we-met-minder>

⁷⁸ <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/nederland-als-grondlegger-van-het-moderne-kapitalisme-de-rol-van-de-nederlandse-slavenhandel>

De Post-Growth Stad bestaat al (volgens Bura/Crimson); er zijn al vele (internationale) praktijken in lijn met de post-growth gedachten. De complexiteit van de opgaves, diversiteit van de samenleving samenkomend in diverse schaalniveaus vergen meer flexibiliteit. Masterplan en blauwdrukplanning zijn niet het antwoord. Een andere houding en rol van de overheid des te meer. Grond is daarbij te beschouwen als resource en sturingsmiddel (in plaats van middel van inkomsten). Post-growth betekent een verschuiving van een beperkte focus op kwantitatieve groei van consumptie en BBP, naar een bredere kwalitatieve groei van de kwaliteit van leven, gebaseerd op een limiet van resources en mogelijke groei op ons planeet (binnen planetaire grenzen).

Aanbevelingen voor de afdeling innovatie

Aanbeveling 1: niet meediscussiëren met de economen

Het discours onder economen in Nederland over groene groei en postgroei is sterk gepolariseerd en (deels) ideologisch gekleurd. Het verdient de aanbeveling om uit deze discussie te blijven als afdeling. Deelname aan deze discussie levert voor de afdeling innovatie geen meerwaarde op maar wel risico's (op te worden weggezet in één of andere hoek).

Aanbeveling 2: koester de huidige innovatieve praktijken en wees er zichtbaar trots op.

In Amsterdam zijn er een aantal praktijken die aansluiten bij nieuwe economische paradigma's en narratieven. Voor zover al niet gebeurt zoek aansluiting en koester deze praktijken. Vanuit onze innovatiemissie is het verstandig onze betrokkenheid bij deze praktijken in onze communicatieve uitingen te benadrukken.

Aanbeveling 3: haak aan bij de waarde gedreven visies van de stad

Gezien de waarde gedreven visies over (de gewenste ontwikkeling van) Amsterdam en die bestuurlijk zijn vastgesteld is grondig kennisnemen van en aanhaken bij deze visies aanbevelenswaardig.

Aanbeveling 4: entameer nieuwe innovatie praktijken op basis van bestaande visies

Er zijn een aantal waardengedreven Amsterdamse visies die ook aansluiten nieuwe economische paradigma's en narratieven. Neem deze visies als uitgangspunt om te bezien of er kansen en mogelijkheden zijn om nieuwe innovatieve praktijken op te zetten vanuit de afdeling innovatie.

Aanbeveling 5: Bespreek aanbeveling 4 intern met de afdeling

Veel teams en hun opdrachten binnen de afdeling Innovatie sluiten aan op de Amsterdamse visies. Bespreek intern of de aansluiting beter kan danwel uitgebreid kan worden.

Aanbeveling 6: blijf op de hoogte van ontwikkeling rondom nieuwe economie en post-growth

Neem als afdeling bijvoorbeeld in 2025 deel aan de **Masterstudio of Post-growth Planning** van de Universiteit van Amsterdam, georganiseerd door het Center for Urban Studies van de Afdeling Geo, planning and Int. Developmentstudies samen met Ruimte & Duurzaamheid⁷⁹. Het Masterstudio zoekt jaarlijks naar antwoorden binnen de Post-growth gedachten op bestaande stedelijke uitdagingen, zoals bijvoorbeeld "Cities of Wellbeing", "The City of All", etc. En neem deel aan de R&D Masterclass, op dit moment in voorbereiding voor een later moment in 2025. Elk jaar bestaat de mogelijkheid voor 15 ambtenaren van de Gemeente Amsterdam om hieraan deel te nemen.

⁷⁹ <https://intranet.amsterdam.nl/ruimte-duurzaamheid-medewerkers/nieuws-ruimte/2024-o/uva-lezingen/>

Aanbeveling 7: zoek contact met andere directies voor het opzetten van nieuwe praktijken

In het Amsterdamse ambtenarenapparaat en directies zijn er initiatieven die onder de noemer *Transitie* proberen te gaan werken aan een andere toekomst. Daarbij is er een behoefte aan nieuwe innovatieve praktijken. Dit geldt vooral voor het cluster Ruimte en Economie:

- Bij Ruimte & Duurzaamheid gaat het bijvoorbeeld om het Team Nieuwe Opgaven en Agenda 2100, strategieteam Duurzaamheid.
- Bij het Projectmanagementsbureau gaat het om het expertiseteam Transitiesturing.
- Bij de directie Verkeer & Openbare Ruimte⁸⁰ gaat het om Strategienetwerk Transitiekunde en Nieuwe Opgave en Strategie kernteam.
- Bij de cluster R&E initiatief "Hack de grex".
- Bij EZ gaat het om de directie.

Ook meer verbinding met de gemeentebrede en daardoor centrale directie Duurzame Toekomst Stad & Organisatie is wenselijk en noodzakelijk.

Aanbeveling 8: zie dit document als een startdocument

En zet vervolgstappen zowel binnen de afdeling Innovatie als met andere gemeentelijke onderdelen en initiatieven in 2025 en later. Het gaat immers om een transitie die langjarig is.

Kortom sluit aan en vorm een duurzame coalitie van welwillenden.

Overige aanbevelingen (aan gemeente) uit het Post-growth City Report (Bura, Crimson 2024):

Door de samenwerking met de gemeenten Amsterdam en Rotterdam werd duidelijk dat de twee gemeenten al hard aan een toekomstbestendige stad werken. Maar het is hierbij lastig om buiten het huidige systeem te denken en te opereren. Een document als "Amsterdam maakt ruimte" laat zien, dat dit wel kan, maar de praktijk blijkt huiverig en langzaam. Om dit proces te versnellen, stellen Bura en Crimson de volgende punten voor⁸¹:

- "Maak ruimte voor anders denken en doen door hier tijd voor te reserveren. Dit kan bijvoorbeeld door een Post-Growth denktank of adviesgroep in te richten, die het gemeentelijk beleid gevraagd en ongevraagd voorziet van kritiek.
- Zet ontwerpend onderzoek structureel in om mogelijke toekomst te verbeelden naast de weerbarstige praktijk (zie traject Omgevingsvisie Amsterdam 2050 en IABR-ateliers Rotterdam).
- Stuur op een meer divers grondbeleid, met meer ruimte voor coöperatieven, verenigingen en andere groepen.
- Betrek andere actoren in gebiedsontwikkeling om nieuwe business cases op te bouwen voor o.a. nutsbedrijven, zorgpartijen, mobiliteitsbedrijven en andere maatschappelijke voorzieningen.
- Neem de gemeentelijke begroting onder de loep. Investerings in de ruimtelijke ordening vallen in het niet bij andere maatschappelijke kostenposten. Kunnen ruimtelijke ontwikkelingen bijdragen aan het verminderen van andere kosten, waarmee geld overgeheveld kan worden?
- De Post-Growth stad zal er anders uitzien, door meer hergebruik van gebouwen en materialen, afgewisseld met biobased en natuurinclusieve nieuwbouw. Dit heeft effect op de beeldkwaliteit van bepaalde buurten, die minder homogeen en samenhangend zullen worden. Hiervoor is een herijking van het omgevingsbeleid en kwaliteitskaders nodig."

Voor de laatste twee punten vergen verder onderzoek, samenwerking, uitwerken en testen van verschillende mogelijke nieuwe organisatievormen en processen in de stedelijke ontwikkeling en transformatie.

⁸⁰ Met het V&OR team Amsterdam maakt Ruimte is de verbinding reeds gelegd in het kader van doorontwikkeling team Smart Mobility

⁸¹ <https://www.bura.city/en/projects/post-growth-city/>